

Uspomene

na 50 godišnjicu

Hrvatskog radničkog saveza

Andrija Mrzlečki

Andrija Mrzlečki

USPOMENE
NA HRVATSKI RADNIČKI SAVEZ
PO PISCU

KEMPTEN, 1971./1972.

Naklada Udruženje Hrvatskih Radnika Europe (UHRE)
Verein Kroatischer Arbeiter in Europa e. V.
8960 Kempten/Allgäu Postfach
Vjeran 2013.

Ivan Peštaj, predsjednik od 1925. - 1937. god. te narodni zastupnik HSS-a od 1935., za glavni grad Zagreb. Rođen je 1892. godine u selu Matenci, DONJA STUBICA, Hrvatsko Zagorje. Umro je 25.4.1937. u Zagrebu.

UVOD

Iako skromnog obujma, ove uspomene iz pera dugogodišnjeg sindikalnog borca, gosp. Andrije Mrzlečkog, predstavljaju jedinstven prilog poslijeratnoj hrvatskoj socijalnoj i političkoj literaturi, jer po prvi puta prikazuju ulogu hrvatskih radnika za nacionalno oslobođenje i izgradnju pravednijeg socijalnog sustava. Djelo, prije svega, odaje dužno priznanje legiji neznanih sindikalnih boraca, čije su žrtve bile razmjerne onima poznatih ličnosti, a istodobno predstavlja i putokaz novim naraštajima hrvatskih radnika na čija leđa danas prelazi breme borbe.

Ovo je zaista hvalevrijedan spomen pedesetgodišnjici osnutka Hrvatskog Radničkog Saveza. Značenje Radničkog Saveza u životu hrvatskog naroda općenito je vrlo malo poznato, a još je manje poznato novim naraštajima hrvatskih radnika, koji su danas možda najveće žrtve beogradskog terora. Stoga ova kratka povijest, kroz uspomene gosp. Mrzlečkog, barem djelomično nadopunjuje taj manjak. Naravno, nije bilo moguće govoriti jedino i isključivo o hrvatskom sindikalizmu, jer kako sam pisac kaže: »Ovaj prikaz trebao bi biti samo o Hrvatskom Radničkom savezu, ali budući da je isti bio u vrtlogu drugih ideja i pokreta, ne može se ni to zaboraviti.«

Gospodin Mrzlečki nije ni pokušao to zaobići u ovom svom djelu, nego se razmjerno opširno i objektivno osvrće na sve te stvari iznoseći misli, koje u mnogo čemu predstavljaju najsvremenije poglede na odnose socijalno-ekonomskih čimbenika prema cjelinskim političkim interesima narodne zajednice. Uvjerljivo je prikazana njihova nužna povezanost na terenu nacionalne borbe za slobodu, i istovremena težnja za neovisnošću sindikalnih organizacija u narodnoj zajednici slobodnih ljudi. Te misli, koje se osim rijetkih iznimaka ne može naći u drugim političkim ili sociološkim radovima, odraz su spoznaja o prirodnom redu u ljudskom društvu, spoznaja, koje sigurno imaju korijen u uskoj povezanosti našeg radnika sa hrvatskom zemljom i hrvatskim selom.

Da su te spoznaje bila usvajane dok je postojao Hrvatski Radnički Savez, vidi se iz aktivnog sudjelovanja sindikaliziranih hrvatskih radnika u općoj nacionalnoj borbi, ali i naglašene težnje, da se oslobode tutorstva političkih čimbenika, makar se radilo i o iskrenim hrvatskim nacionalistima. Također se vidi, da se članstvo sastojalo od ljudi raznih političkih pogleda i raznih vjeroispovijesti. Hrvatski sindikalisti prihvaćali su, dakle, već u ono doba spoznaje, koje su još i danas strane nekim hrvatskim političkim organizacijama, ali koje su jedno jamstvo za sretniju budućnost cijelog naroda. Izašanje gornjih činjenica svakako je jedan od najvrednijih priloga u ovom djelu. No postoje i drugi, isto tako vrijedni prilozima. Uz poznata imena nedavne hrvatske povijesti, pisac nam ovdje također predstavlja »neznanog borca«, malog hrvatskog čovjeka, o kome se skoro uvijek govori kao o objektu, kao o dijelu mase, koja treba slušati i raditi. Kroz likove pojedinih sindikalnih boraca, koji su ispunili svoju nacionalnu dužnost na mnogo realniji način nego mnogi školovani ljudi, taj naš mali čovjek postaje u ovim uspomenaма subjekt i stvarni nosilac narodne sudbine.

Pisac sam kaže: »Naša je dužnost dati tim požrtvovnim ljudima bar malo priznanja, da se mladim pokoljenjima dade primjer, kako im nacionalna sloboda i socijalna pravda neće doći same od sebe, ili pasti s neba.« Ove uspomene ne samo da daju to priznanje, nego istovremeno, i na vrlo zoran način, prikazuju primjere iz dugogodišnje borbe hrvatskih

radnika, kako na sindikalnom, tako i na nacionalnom polju. To je najvrjednija baština, koju jedan stari i prokušani borac može ostaviti svojim nasljednicima, jer sada je na njima, da u zajednici sa pripadnicima ostalih hrvatskih staleža nastave borbu, koju su tako požrtvovno vodili njihovi očevi. Mladi hrvatski radnici, koji su i sami iskusili, da »... bez narodne slobode ne može biti ni socijalne pravde ...«, naći će u ovim uspomenama duhovnu hranu za nastavak te borbe, koja sada ulazi u najodlučnije razdoblje.

Ja osobno zahvaljujem piscu na povjerenju, koje mi je iskazao, zamolivši me da napišem ovih par riječi uvoda, a čitaoce – posebno hrvatske radnike – molim, da ne samo pročitaju ove uspomene, nego da što veći broj primjeraka ove knjižice prenesu u domovinu, tako da i njihovi tamošnji drugovi upoznaju časnu prošlost autentičnog hrvatskog sindikalizma.

Ing. Tihomil Tomas

PREGLED ZBIVANJA RADNIČKOG POKRETA U EUROPI

RADNIK I DRUŠTVO

Radničko pitanje pojavilo se prvi put u 18. stoljeću nakon pronalaska novih načina masovne proizvodnje, što je omogućilo pretvaranje velikih količina sirovina u proizvode za opću potrošnju. To je bila tako zvana «Industrijska revolucija», koja je u 19. stoljeću došla do svog vrhunca i u kojoj su najvažniju ulogu imala nova mehanička pomagala i novi strojevi.

Masovna proizvodnja značila je i masovno zaposlenje radne snage. Kako je to bila nova pojava, za koju društvo nije bilo pripravno, dolazilo je do velikog društvenog previranja. Napredak u shvaćanju o potrebi pravednih društvenih odnosa bio je u velikom zaostatku za tehničkim napretkom. Prije industrijske revolucije većina bogatstva bila je u rukama nekolicine velikih zemljoposjednika. Za vrijeme industrijske revolucije bogatstvo je počelo prelaziti u ruke malog broja velikih industrijalaca, koji su povećavali svoje dobitke

iskorištavajući radnu snagu.

Dok je mali broj ljudi živio u raskošju i bogatstvu, radničke mase su samo životarile. Poslodavci si iskorištavali radnike nedjeljnim i prekovremenim radom. Iskorištavalo se žene i djecu, koji su radili i po šesnaest sati na dan, na samo u tvornicama nego i u rudnicima. Plaće su bile tako niske, da se jedva vezalo krak s krajem, makar je cijela obitelj radila. Nezadovoljstvo je raslo među novonastalim radničkim staležom.

Teško izrabljivano radništvo počelo se buniti, udruživati, organizirati i prosvjedovati. Francuska srpanjska revolucije 1830. godine i ustanak tkalaca svile u Lyonu 1837. godine prodrnuli su europske industrijski razvijene zemlje, pa i njihove kolonijalne posjede.

Mnogi filozofi i političari digli su glas u obranu radničkog staleža, dok su drugi branili bezdušnu kapitalističku prevlast. Svi su tumačili novonastale probleme na svoj način i tako tjerali vodu na svoj mlin. Liberali, čija se glavčina sastojala od slobodnih zidara (masona), zastupali su stanovište široke slobode u novom industrijskom društvu, tj. potpunu slobodu kapitalizma, da ovaj radi što hoće i da se koristi radnom snagom koliko samo može. Oštrica njihove borbe bila je uperena protiv kršćanskih crkava, jer su se ove protivile bezdušnom iskorištavanju radništva.

S druge strane, politički pragmatičari Marx i Engels spojili su Hegelovu filozofiju s materijalističkom filozofijom Feuerbacha kao: 1. Hegel, 2. Engleski ekonomisti, 3. Francuski utopisti koji je učio da je sve postalo od materije, i onda su tu nauku o materijalizmu prenijeli na probleme socijalnog života. Taj « znanstveni socijalizam » preuzeli su onda Lenjin i Staljin. Još smo živi svjedoci, da je liberalizam rodio socijalizam, a da je taj rodio marksizam-komunizam, odnosno boljševizam.

Nasuprot ovakvih stavova kršćanski nastrojeni intelektualci zastupali su potrebu socijalne pravde. Razvikani otac «znanstvenog» socijalizma Karl Marx bio je tek dvije godine star, kad je u Njemačkoj Adam Müller digao svoj glas protiv modernog ropstva koje je posljedica tzv. »slobodne plaće«, i upozorio društvo da ne smije dozvoliti tvorničarima izrabljivanje radništva. Müller je želio, da bi svaki radnik imao svoju kućicu i vrt, tako da mu korijen bude dublje usađen u narodu. Koliko je to suprotno marksizmu, koji ide za tim, da radnik postane beskućnik i proleter, i da pomoću slobodne ljubavi postane ravnodušan prema svojoj obitelji i tako izgubi svaku vezu sa svojim narodom.

U kasnijim godinama kršćanski radnici pojačali su svoju djelatnost za obranu radničkih prava i interesa. Tako su npr. stvorene ustanove, čija je posebna briga bila radnička mladež, koju je trebalo štiti od pogubnih zabuda. Šegrti bi, naime, obično dolazili u gradove sa sela i tamo živjeli bez roditeljske brige, njege i nadzora, a često puta prepušteni strašnom izrabljivanju poslodavaca, a poznato je, da je budućnost jednog naroda onakva, kakva mu je mladež. Ako se čovjek dobro odgoji u mladosti, takav će kasnije biti dobar sin, brat, muž, otac, obrtnik, radnik, građanin ili državnik.

Samo jedan od niza rezultata takve brige za radnike su Kolping domovi u Njemačkoj. Njihova je svrha slična onoj »Hrvatskog Radiše« i »Napretka« u našoj domovini u vrijeme predratne srpske kraljevske okupacije. Jedina je razlika u tome, što je Hrvatski Radiša imao mnogo veće zadatke i djelovao pod daleko težim okolnostima, jer je tuđinska vlast bila ugrabila skoro sav kapital, s kojim je onda financirala širenje svojih interesa i otrovnih, stranih ideja.

* * *

Neprosvijećen, ili kako bi se reklo, nepismen radnik ne zna i ne osjeća potrebu udruživanja, iako je to jedini način da popravi svoje bijedno stanje. Njega se može upregnuti u bilo kakav jaram. Neupućenog i neorganiziranog lako će svaki pljačkaš i varalica uvjeriti da mu je prijatelj, pa i spasilac.

Prosvijećen pak radnik ne ide u krajnost, nego se staleški udružuje i stručno izgrađuje. Kad je potrebno, štrajkom prisiljava vlastodršce na donošenje pravednih zakonom koji će zajamčiti, da bude ravnopravan član narodne zajednice i da za svoj rad dobije naplatu dostojnu čovjeka.

Slobodno staleško udruživanje moguće je samo u onim zemljama, gdje vlada nacionalna i osobna sloboda. Tamo danas postoje slobodna radnička udruženja – sindikati – za koje se može reći, da su preteče bili srednjovjekovni zanatski cehovi, bratovštine kalfinske zadruge. U okupiranim zemljama i zemljama pod komunističkom diktaturom ne može postojati sindikalna sloboda, jer se svi tirani boje slobodnog udruživanja. Tamo se radnici iskorištavaju isto tako, kao i u prvim danima industrijske revolucije, s jednom razlikom, što je privatni kapitalizam zamijenjen državnim kapitalizmom.

* * *

Teško radniku kad se varalice udruže u svjetsku silu, pa traže i nađu neorganizirane i nesložne nepismenjake, da ih pod imenom i izgovorom vlasti oslobode zla i bijede; oni pretvaraju radništvo u najveće roblje, koje se više samo ne može osloboditi jarma. Takva đavolska sila uzima od viška proizvodnje ono, što bi stvarno trebalo biti raspodijeljeno među proizvođače, tj. među radništvo, i onda taj višak proizvodnje upotrebljava za propagandu, laganje i zavođenje drugih, koji još nisu »oslobođeni«, (kako komunisti nazivaju svoje zarobljavanje).

Poznato je da nitko od vodećih komunista nije sada radnik, ali da su oni usredotočili svu

svoju propagandu baš među radne ljude. Hranili su bespravne i neprosvijećene mase o bratstvu, jednakosti, slobodi i raju na zemlji. No, kad su prigrabili vlast, umjesto borbe protiv nepravde i zaostalosti, navijestili su rat Bogu i društvu. Tvrdili su da je čovjek postao od životinje, samo da bi taj čovjek, kad mu se uzme vjera, postao životinja najgore vrste. Samo pobješnjela životinja može počiniti zla, kao što su počinili komunisti u Meksiku, Španjolskoj i Hrvatskoj.

Umjesto da izgrađuju slogu i bolju budućnost naroda, komunisti su huškali radništvo na mržnju, revoluciju, rušenje i ubijanje; na uništenje onoga što je najplemenitije – na uništenje čovjekove duše, tako da bi od radnika mogli napraviti materijalistu, beskućnika, životinju, modernog roba, koga se onda može upotrijebiti da bude bezvrijedni djelić državnog kapitalističkog stroja.

Marksizam-komunizam nije mogao pridobiti mase europskih radnika, jer su one bile prosvijećene. Uspio je samo u istočnoj Europi, ali samo pomoću grube sile uz prešutno odobrenje velikih zapadnih demokracija. Zato je sada prebacio svoje djelovanje u nerazvijene zemlje, među neprosvijećene mase. Obećava, kao i uvijek, raj, bratstvo i jednakost, ali znamo što na koncu ispada. Pustimo samo razočarane komuniste da govore, čitajmo što oni pišu, a tko još ne vjeruje, može sam ići isprobati taj pakao na zemlji i vidjeti, da li je i malo drugačiji, nego pakao u našoj, po srbokomunistima okupiranoj domovini. prosvijećene. Uspio je samo u istočnoj Europi, ali samo pomoću grube sile uz prešutno odobrenje velikih zapadnih demokracija. Zato je sada prebacio svoje djelovanje u nerazvijene zemlje, među neprosvijećene mase. Obećava, kao i uvijek, raj, bratstvo i jednakost, ali znamo što na koncu ispada. Pustimo samo razočarane komuniste da govore, čitajmo što oni pišu, a tko još ne vjeruje, može sam ići isprobati taj pakao na zemlji i vidjeti, da li je i malo drugačiji, nego pakao u našoj, po srbokomunistima okupiranoj domovini.

SOCIJALNA SLIKOVNICA JEDNOG STOLJEĆA

Godine:

1789. Ukidanje feudalnih prava u Francuskoj.
1791. Ukidanje zanatskih cehova u Francuskoj.
1800. Robert Owen provodi u svojim tvornicama socijalnu reformu.
1808. Juriš strojara u Engleskoj.
- Vojvoda Carl August od Sachsen-Weimar daje kao prvi njemački knez svojoj zemlji jedan zakon u kojemu je prije svega utvrđena gospodarska sloboda; Baden, Bavarska, Württemberg i Hessen-Darmstadt slijede u idućim godinama.
1825. U Engleskoj nastaju prva radnička udruženja.
1829. Osnovan sindikat radnika u predionicama kao prva sveopća organizacija posloprimaca u Engleskoj. Osnivanje prvih potrošačkih zadruga u Engleskoj.
1830. Srpanjska revolucija u Francuskoj ojačava položaj liberalne velike buržoazije.
1837. Sindikalni pokret »Chartista« (The People's Charte 1835.-1848.).
1839. Pruski regulativ: zabrana rada djeci ispod devet godina u tvornicama, ljevaonicama i rudnicima.
1844. Ustanak šleskih tkalaca u Langenbielau i Peterswaldau.
1845. Adolf Kolping osniva prva katolička zanatska udruženja.
1847. Zakonsko uvođenje desetsatnog dana u Engleskoj.
1848. Pariška revolucija u veljači; prvi radnički zastupnici u vladi. Ožujaska revolucija u Njemačkoj; saziv prve nacionalne skupštine u Frankfurtu.
- Karl Marx i Friedrich Engels: »Komunistički manifest«.
- Barun von Ketteler, kasniji biskup, podiže pitanje socijalnih problema. Opći njemački radnički kongres u Berlinu: Osnivanje radničkog pobratimstva: Osnivanje njemačkog radničkog udruženja.
- Prvi centralni savez grafičara »Gutenberg«.
1850. Prva katolička radnička udruženja u Rajnskoj oblasti; prvi sindikati zanatlija u Engleskoj.
1852. Schulze-Delitzsch osniva prve zadruge u Njemačkoj.
1854. Koaliciona zabrana: Raspust radničkih udruženja i radničkih bratstva.
1860. -1862. Početak slobodne trgovine Francuska-Engleska-Pruska.
1861. Prvi sindikati u Italiji.
1863. Ferdinand Lassale osniva Opće njemačko radničko udruženje.

1864. Osnivanje »Prve Internacionale«
1865. Osnivanje centralnog saveza duhanskih radnika.
1866. Osnivanje centralnog saveza knjigovezaca.
1867. Opće pravo glasa u Sjeverno-njemačkom Savezu kao prvoj europskoj državi.
1868. Prvi kongres britanskih sindikata;
Opći njemački radnički kongres u Berlinu sa zastupnicima od 142000 organiziranih radnika;
Opći njemački savez kao najviša organizacija.
1869. Wilhelm Liebknecht i August Bebel osnivaju u Eisenachu Socijalno-Demokratsku Radničku stranku.
1872. Osnivanje društva za socijalnu politiku.
1876. Osnivanje centralnog udruženja njemačkih industrijalaca.
1878. -1890. Bismarckov »Socijalistički zakon« prisiljava socijalne demokrate i socijalističke sindikate u ilegalnost.
1881. Osnivanje »Federacije organiziranih država Amerike i Kanade« (»Federation of Organized States of America and Canada«); preteča: »Američka Federacija Radnika« (»American Federation of Labor-AFL«);
Udruženje njemačkih trgovačkih pomoćnika.
1883. Prvi zakon o bolesničkom osiguranju u Njemačkoj.
1889. Osnivanje »Druge internacionalne radničke asocijacije« u Parizu, koja zahtjeva osmosatno radno vrijeme i zaključuje provođenje prvomajske demonstracije da se zahtjev ostvari;
Veliki štrajk rudara Rurske oblasti; radnička delegacija kod cara Wilhelma.
1890. Ukidanje »Socijalističkog zakona«.
Prva majska demonstracija – zatvaranje tvornica u Hamburg-Altona kao protumjera poslodavaca.
1891. Papa Leon XIII.: Enciklika o radničkim pitanjima (Rerum Novarum); Erfurtski program novonastale njemačke socijalne demokracije; osnovan »Savez njemačkih metalaca«;
15000 grafičara štrajka uzaludno deset nedjelja u borbi za devet satno radno vrijeme;
Kongres metalaca u Frankfurtu i osnivanje sindikata metalaca u industriji.
1892. Prvi kongres općih slobodnih sindikata u Halberstadtu.
1894. Masovno pristupanje u kršćanski sindikalni savez, gdje se rudari i željezničari posebno ističu;
Porast kršćanskih radničkih društava uopće.
1895. Osnivanje prvog centralnog sindikata Francuske.
1896. 18000 lučkih radnika i mornara štrajkuju četiri mjeseca u Hamburgu; uspješni štrajk grafičara za devet satno radno vrijeme.
1897. Centralni savez trgovačkih pomoćnika i pomoćnica preuzima svoju dužnost; spajanje sa savezom namještenika.

1899. Prvi kršćanski sindikalni kongres u Mainzu: Osnivanje cjelokupnog saveza kršćanskih sindikata.
1900. Osnivanje engleske radničke partije (Labour Party).
1903. Početak štrajka tekstilaca u Crimmitschau u borbi za desetsatno radno vrijeme; protumjera poslodavaca: zatvaranje tvornica; štrajk traje pet mjeseci; solidarna pomoć svih drugih sindikata.
1905. Osnivanje prvog sindikalnog centralnog saveza Italije.
1906. U Rurskoj oblasti štrajka 200.000 rudara;
U Rusiji revolucija.
1910. Pokret radnika »Brodogradnje«; 30.000 radnika štrajka; zatvaranje pogona za sve radnike kao odgovor poslodavaca.
1912. Državno osiguranje stupa na snagu;
Početak velikih štrajkova: u Rurskoj oblasti 200.000 rudara; veliki štrajkovi metalaca i brodograditelja (39.000).
1912. Izvršen atentat na prijestolonasljednika austro-ugarske monarhije po Srbima. Srbi kao uzročnik Prvog Svjetskog Rata.
1912. Februarska i Oktobarska revolucija u Rusiji, kojima slijede revolucije u Kielu, Berlinu i Mađarskoj.
1912. -1938. Pobjedničke sile nisu donijele obećanu pravdu, sreću i blagostanje, naročito ne za pobijedene.

Takozvana »Versajska Europa« i »Willsonovih 14 točaka« bacilo je pobijedene i raskomadane zemlje na prosjački štap. Sasvim je razumljivo, da je takvo nepodnošljivo stanje vodilo u očaj, pučeve, prevrate, revolucije i konačno do priprema za Drugi svjetski rat.

* * *

Gornji pregled zbivanja, koja su karakteristična za njihovo vrijeme, uzeta su iz brošure »Solidarität und Freiheit«, koju je izdao Njemački Sindikalni Savez (DGB). Događaje iz srednje i mlađe prošlosti našeg stoljeća sam ispustio, jer smo većina nas, a naročito mi starija generacija, živi svjedoci tih događaja. Stoga ću se posebno osvrnuti na konkretna zbivanja sindikata u Hrvatskoj u posljednjih 50 godina.

Nažalost nisam posjedovao drugih izvora pri pisanju mojih doživljaja u permanentnoj borbi za radnička prava, nego sam se jedino poslužio »rezervoarom« još preostalih sjećanja.

*Wilhelm Emanuel von Ketteler, 1811. - 1877.
»Radnički biskup« ne samo njemačkog jezičnog područja,
nego preteča općeg radničkog gibanja Europe. Za njim se
poveli »radnički« pape, kardinali, biskupi (i naš biskup
Mahnić, svećenici i laici).*

Ferdinand Lassalle, 1825.-1864.

*Veliki liberalno-socijalistički odnos radnički prvoborac.
Napomena pisca: Hrvat. Rad. Savez prihvaćao je ideje
svih boja ako su iste bile prihvatljive i korisne za hrvatsko
radništvo.*

G o v e d i ć S l a v k o, administrativni tajnik središnjice u najvećem usponu HRS-a. Rođen 1.3.1894. u Krapinskim Toplicama, 1897. se preselili u Zagorska Sela. Gimnaziju polazio u Krapini i nadbiskupskoj školi u Zagrebu. Studije na pravnom fakultetu i veterini. Časničku školu u Beču. Kao stožerni časnik istupio iz srpske vojske. U Kanadi živio 2 godine (1930.-1932.), 1939./40. zatočen u Kruščici.

Govedić kao 78-godišnjak.

Ugodno se s njime prošetati po plemenitim voćnjacima njegove kćerke Anke udate Waigel. Nikoga ništa ne krivi još manje optužuje, a za svakoga nađe toplu riječ.

»Prilike su sve to krive« veli za naše neprilike. Sjeća se vrlo dobro mnogih školskih drugova kao »Lojzeka« Stepinca kako je bio obučen kada je stupio u školu u Vlaškoj ulici. Čak kakav je rubac na glavi njegova mama imala. Bila je vrlo lijepa i pametna seljakinja. »Lojzek je došiel u prekratkih hlačah, prevelikim cipelam ali velikom pametnom glavom u školu. Svi smo ga rešpektirali kao velikog čovjeka sutrašnjice.« Kasniji mnogi političari bili su mu školski drugovi. Pojedince kao i mase prokuži od palca do vlasi na glavi. Englesku klopku u koju je kasnije pao Kavran i drugovi astronomskom je brzinom prozreo o odbio. Sve u svemu: veliki je propust, još veća šteta za Hrvatsku stvar ignoriranje te proročke glave i velikog hrvatskog srca.

Sigurno da je i u Hrvatskoj bilo u 18. i 19. stoljeću značajnih događaja u borbi za radnička prava, no opis istih trebamo prepustiti zvanima za oživljavanje povijesnih činjenica. Ovim vrlo skromnim prilogom želio sam jedino dati mladoj i nadolazećoj generaciji do znanja, da ni jedan feudalizam, kolonijalizam, okupacija i nasilje nisu ostala trajna. Samovolja diktature, a pogotovo diktatura proletarijata, nisu nikad nikoga usrećile, a radnika najmanje.

Baš iz ovog kratkog prikaza se vidi da su upravo radnici bili oni, na čijim su se leđima lomila koplja za najpravedniji demokratski sustav u ljudskom društvu.

O pretečama sindikalnih organizacija, kao npr. o cehovima, zanatskim bratovštinama i drugima, vrlo je malo pisano (ili možda meni to nije dostupno), iako njihov korijen potječe još od 14. stoljeća, sigurno bi se pomoću izvornog materijala mogla napisati jedna interesantna knjiga o tome. Revolucionarne promjene, koje doživljava današnja generacija, a koje možda u nama bude samo trenutne interese, biti će za buduće generacije – kao usporedba s promjenama njihovog vremena – vrlo interesantne.

STOLJETNA BORBA HRVATSKOG NARODA

Iako mi Hrvati nismo ni malo zaostali za drugim narodima u kulturnom pogledu, daleko smo iza njih u gospodarskom pogledu, jer smo kao politički podređeni stoljećima bili ovisni o drugima. Dok je Hrvatska ostajala siromašna, tuđi gradovi – Beč, Budimpešta i Beograd – građeni su hrvatskim novcem i hrvatskim znojem. Hrvatska se još nedavno smatrala 85% seljačkom zemljom, te je radi nacionalnog zapošljavanja uvijek bila industrijski slabija od svojih zapadnih i sjevernih susjeda. No, ipak nije bila zadnja u svemu, jer smo imali jako razvijeno brodarstvo o obrt, te vrlo razvijene bratovštine i cehove. Također su poznate dubrovačke rukotvorine i zlatarstvo. U 19. stoljeću i industrija se počela podizati usprkos tuđinskoj dominaciji.

Radi svog zemljopisnog položaja Hrvatska je uvijek bila poprište osvajačkih pohoda. Pokušaji cjepkanja hrvatskog područja dolazili su od svuda. Hrvati su stoljećima bili dobri vojnici-graničari tuđinu, a za to su primali lažnu hvalu. Radi te vječne borbe Hrvatska se nije mogla gospodarski podizati.

Do 1102. godine imali smo kraljeve domaće krvi, tj. svoju vlastitu državu. Od 1102. pa sve do 1918. bili smo u austro-ugarskom sklopu – mijenjajući kraljeve tuđe krvi, no i tada smo uvijek imali svoj Sabor u Zagrebu. Godine 1918. izgubili smo sve!

U vrijeme turskih provala puno se Hrvata iselilo u Mađarsku, Slovačku i Austriju, gdje su do danas neke naseobine zadržale više ili manje svoju narodnu osebnost, jezik, običaj i kulturu. U hrvatske zemlje doselili su se naprotiv drugi narodi kao Nijemci, Česi, Mađari, Ukrajinci i Talijani, a s jugoistoka Vlasi, Cincari, Cigani i dio Srba.

Kao što su iseljeni Hrvati bili tolerantni u svojim novim sredinama, tako su i narodne manjine u Hrvatskoj bile tolerantne, ljubeći i poštujući svoju novu domovinu, a čuvajući svoje narodne jezike, kulturu i običaje. Svio došljaci stopili su se polako u hrvatsku sredinu i postali Hrvati, osim naseljenih Srba, koji su nastojali upotrijebiti pravoslavlje, da i druge došljake s jugoistoka pretvore u Srbe.

Nama je to počelo stvarati velike političke probleme već u 19. stoljeću, jer su doseljeni Srbi uvijek pristajali uz stranu vlast i bili voljni paktirati i s vragom, da bi uništili i protjerali Hrvate s njihovog vlastitog djedovskog praga. Strana vlast je uvijek potpomagala te Srbe na račun Hrvata. Ovaj je problem dosegao kritičnu razinu u dvadesetim godinama ovog stoljeća i potpuno zaustavio naš politički i gospodarski razvitak.

Istodobno i hrvatski predstavnici većinom su vjerno služili strane vladare. Značajno je spomenuti 1848. godinu, kad su se po cijelom svijetu počeli javljati nacionalni pokreti i žive težnje za slobodom. Te godine jedan hrvatski ban (ban Jelačić) spašava habsburški dvor, umjesto da oslobodi Hrvatsku ispod bečkog okrilja, valjda za hvalu, što su dvjesto godina ranije Habsburgovci odrubili glave Zrinskom i Frankopanu. Za plaću su Jelačić i Hrvati dobili prvo »Bachov apsolutizam«, a zatim je Austrija žrtvovala Hrvatsku, da bi zadržala Mađare u sklopu habsburške dinastije. Nakon što nije uspio ponijemčiti Hrvatsku, Beč je dao Budimpešti slobodne ruke, a ova je odmah uznastojala pomadžariti Hrvatsku uz najspremniju pomoć Srba.

Najstarija hrvatska pokrajina Bosna bila je po slabljenju osmanlijskog carstva priključena Austro-Ugarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. Malo iza toga Srbija je počela igrati svoju imperijalističku ulogu s kojom ni do danas nije prestala, a s priznatom namjerom da ostvari Veliku Srbiju. Počela je huškati po Bosni naseljene pravoslavce kao i one Hrvate, koji su bili prigrlili pravoslavlje za vrijeme osmanlijske vlasti. Ta rabota dovela je do atentata na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine, što je prouzrokovalo do tada najveću nevolju na svijetu – naime I. Svjetski rat Srbija je, kao pijun pobjedničkih velesila. Izašla iz tog rata povećana na štetu Austro-Ugarske, koja je bila raskomadana. No, nije bilo ostvareno obećanje pravdi, sreći i blagostanju svih naroda. Tom prilikom smo i mi Hrvati promijenili dugogodišnji, ali bar donekle kulturni jaram, u teški primitivni jaram, koji je nazvan »Država Srba, Hrvata i Slovenaca« (Država SHS). Tada su Hrvati bili lišeni i zadnjih prava.

* * *

Kad su nakon I. Svjetskog rata prekrojene granice, rasplinule su se dugogodišnje bajke o sveslavenskom bratstvu, jer su Poljaci porobili Ukrajince, Česi Slovake, a Srbi Hrvate, Makedonce i neslavenske Albance. Beograd jedino nije porobio Slovence, koji su, na čelu sa svojom Slovenskom Ljudskom Strankom, u bijegu s bečkih jasala navalili mimo i protiv Hrvata, na beogradske jasle. Kako je tu stranku vodilo svećenstvo, našlo se i u Hrvatskoj nešto svećenika, koji su htjeli oponašati Slovence sa takozvanom Hrvatskom Pučkom Strankom. Ta stranka, sa svojim jugoslavenskim orijentiranim vodstvom, odigrala je u kasnijim godinama vrlo sramotnu ulogu.

Poslije stvaranja Države SHS hrvatski časnici i redarstvenici bili odstranjeni i zamijenjeni skoro sto po sto po Srbima. Po nekim dijelovima zemlje pljačkao je tzv. »Zeleni kadar«. Internacionalni komunizam počeo se naglo širiti nakon nasilnog preuzimanja vlasti u Rusiji, tako da je privremeno preuzeo vlast čak i u Mađarskoj (Bela Kun). U seljačkim predjelima komunisti su se služili obećanjima agrarne reforme i idejama panslavizma, dok su u industrijskim predjelima obećavali preuzimanje tvornica po radništvu. Ukratko, obećavali su cijelom narodu raj na zemlji.

Hrvatska Seljačka Stranka, koja se tada još nazivala »republikanskom«, nije bila toliko jaka, da bi mogla utjecati na stvaranje reda, a uz to je pomalo taktizirala s ljevičarima i sama se zanosila idejom panslavizma. Jedina državotvorna stranka, Hrvatska Stranka Prava, bila je tada proganjana i već u nestajanju. Opušteni hrvatski činovnici, niži i viši, časnici bez službe ljudi svih zanimanja i političkih smjerova počeli su uviđati kuda sve to vodi; prevlast Srba u Hrvatskoj i Talijana u hrvatskom primorju. Počelo se dogovarati i tražiti izlaz, ali izlaza nije bilo, jer u političkom pogledu srpska prevlast bila je potpuna, a u gospodarskom pogledu bili smo potpuno uništeni, budući da je sav naš narodni kapital, kao npr. prva Hrvatska štedionica, bio ugrabljen po tuđincima i špekulantima.

Ipak, počelo se s obnavljanjem raznih korisnih društava i osnivanjem novih u namjeri okupljanja i spašavanja onoga, što se spasiti može i daje. Tim su pravcem pošli liberalni »Hrvatski sokol«, više vjersko-odgojni »Hrvatski orao«, »Hrvatski skauti«, »Hrvatski zmaj«, »Hrvatska žena« i niz drugih građanskih i sportskih društava. »Hrvatski radiša« i »Hrvatski napredak« posvetili su se spašavanju i odgoju hrvatskog obrtničkog i privrednog pomlatka, jer su funkcije nekadanjih bratovština i cehova bile već u rukama raznih protuhrvatskih sindikalnih organizacija svih boja.

Tako je 1921./22. godine osnovan Hrvatski Radnički Savez (HRS) s namjerom da prikupi hrvatske radnike i radnice, da bi se udruženim silama uspješnije borili za svoje interese i osigurali poboljšanje radnih uvjeta i povišenje plaća, kao i međusobnu pomoć za vrijeme

štrajka, nezaposlenost itd. Osnivači HRS-a bili su potaknuti rodoljubljem, jer se pokazalo, da su organizacije kao Opći Radnički Savez Jugoslavije (ORSJ), Jugoslavenski Radnički Savez (JUGORAS), a napose Ujedinjeni Radnički Sindikalni Savez Jugoslavije (URSSJ), borile za tuđe interese, huškajući hrvatske radnike da mrze vlastito, a da veličaju tuđe ili internacionalno.

Hrvatski Radnički Savez djelovao je svega nekoliko godina bez većih smetnji sa strane beogradskih vlasti. I tome je došao kraj nakon što su Srbi u samom beogradskom parlamentu umorili hrvatske političke prvake Stjepana i Pavla Radića i dr. Đuru Basarićeka. Dne 6. siječnja 1929. godine kralj Aleksandar uveo je opću diktaturu zabranivši sve hrvatske stranke i društva. Državu SHS prozvao je Jugoslavijom, da se održi pod tim imenom kao pod privremenom kamuflažom, dok se ostvari Velika Srbija.

* * *

Slovenska Ljudska Stranka bila je u to vrijeme na beogradskim jaslama, a njen predsjednik, dr. Anton Korošec, inače svećenik, bio je nakon ubojstva hrvatskih narodnih prvaka u Beogradu čak ministra unutarnjih poslova. Beograd je našao i nekoliko hrvatskih svećenika (Pavao Matica, Svetozar Rittig, Borić i neki drugi) da mu budu sluge i ti su pod imenom spašavanja pomagali uništavati svoj vlastiti narod. Njima je bio dozvoljen rad unutar crkvenih prostorija, dok su sve druge hrvatske organizacije bile prisiljene raditi konspirativno.

Tako je djelovao Hrvatski Radnički Savez, jer beogradska diktatura je i njemu zabranila rad. No, komunistički URSSJ nastavio slobodno djelovati, makar je velikosrpska kraljevska vlada generala Pere Živkovića navodno progonila i komunizam. U stvarnosti Živkovićeva vlada je samo nastojala spriječiti širenje onih ideja, u kojima su hrvatski radnici i seljaci vidjeli kako nacionalno oslobođenje tako i oslobođenje od socijalnih nepravdi i korupcije. Istovremeno ta je vlada pomagala kapom i šakom onaj dio komunista, koji su bili krvni neprijatelji hrvatstva, islama i katoličke vjere, a koji su zagovarali sveslavenstvo i jugoslavenstvo, što je samo jedan korak do velikosrpstva. Dokaz za to je činjenica, da je URSSJ zadržao sve ključne, a napose one najbolje plaćene položaje u Središnjem uredu za osiguranje radnika (SUZOR), a Rudarsko satništvo radnička komora u Zagrebu.

Tih godina zavlada je opća poznata gospodarska kriza, koju je stvorio svjetski kapitalizam, da bi si osigurao još jače političke položaje ili da bi doveo na vlast sebi privržene režime. Radnike, koji su još bili zaposleni, uvjeralo se, da im je svjetski kapitalizam spasilac, te da zato trebaju pokorno prihvaćati mrvice, dok se nezaposlene tjeralo u očaj, u revolucije i ekstreme. Besposlica je bila strašna i kolone gladnih radnika pješačile su stotine kilometara tražeći kruha. Položaj hrvatskih radnika bio je još daleko teži, jer je hrvatski narod, pored nacionalnog ropstva, također bio bačen na ekonomsku ništicu. A zna se, da ekonomska kriza ubija jedan narod isto kao i ubojito oružje.

U međuvremenu, beogradske vlasti su »posudile« novac iz SUZOR-ovog fonda, ali za Jugoslaviju, kao najgoru korupcionašku državu, to nije dostajalo. Stoga je Beograd bio prisiljen tražiti zajmove u inozemstvu. To je, međutim, bilo neprovedivo radi diktature i unutarnje političke nestabilnosti. Beograd je nakon smrti jugoslavenskog kralja Aleksandra morao dozvoliti izbore, na kojima su Hrvati odnijeli pobjedu čak i u nehrvatskim pokrajinama. Tako su Velikosrbi i protiv svoje volje bili prisiljeni opet dopustiti rad hrvatskim organizacijama i društvima.

Djelovanje je bilo ponovno dopušteno i Hrvatskom Radničkom Savezu, koji se poslije toga brzo razvio u najbolju sindikalnu organizaciju na Balkanu. Glavni razlog za takav uspjeh HRS-a mora se pripisati činjenici, da se on nije borio samo za radničke, nego također i za

općenarodne interese, i da je težio ne samo osiguranju boljih plaća i radnih uvjeta, nego i čuvanju morala, doma i ognjišta, braka i obiteljske sreće, i nada sve, postizanju nacionalne slobode.

No, ni kasnije djelovanje HRS-a nije bilo lagani, jer udruženi hrvatski radnici nisu trpjeli samo od podmuklih beogradskih intriga, nego su se, nažalost, morali boriti protiv presizanja tadanjih hrvatskih političara, koji su htjeli prigrabiti u svoje ruke uzde cijelog narodnog života. Tako je Hrvatska Seljačka Stranka nastojala uspostaviti potpunu kontrolu nad Hrvatskim radničkim savezom, makar je to protivno svim demokratskim načelima. Preko svojih komesara u Središnjici ona je npr. prisiljavala HRS da se ulizuje engleskim Laburistima i da iza svake godišnje skupštine šalje brzopjavne pozdrave engleskoj Laburističkoj stranci, da bi za uzvrat ta ista stranka, kao sudionik u engleskoj vladi, pripomagala našoj tragediji kod Bleiburga u svibnju 1945. godine.

No, iako je Hrvatska seljačka stranka nastojala diktirati na godišnjim skupštinama HRS-a, nije mogla diktirati dušama i srcima njegova članstva. To je dokazano u travnju 1941. godine, kada je dr. Vlatko Maček uzalud pozivao hrvatski narod da brani Jugoslaviju. Hrvatski narod – seljaci, radnici, obrtnici i činovnici – srušio je svoju tamnicu i 1q0. travnja 1941. godine proglasio svoju Nezavisnu Državu Hrvatsku. I tako je, barem za kratko vrijeme, stoljetna borba hrvatskog naroda svršila s pobjedom.

Bilo je potrebno ukratko spomenuti i naglasiti ove činjenice iz naše dalje i bliže političke povijesti, jer tako se može najbolje dokazati, da bez političke slobode ne može biti niti gospodarskog napretka, a niti društvene pravde. Danas, kad stotine tisuća hrvatskih sinova moraju tražiti kruha u tuđinstvu, dok strani razbojnici žive raskošno po našim gradovima i grade vile na našem moru, to moraju i slijepci uvidjeti. i grade vile na našem moru, to moraju i slijepci uvidjeti.

RAZVITAK HRVATSKOG RADNIČKOG SAVEZA

Kao što su Ličani sačinjavali većinu vojničkog staleža u Habsburškoj monarhiji, tako su radništvo grada Zagreba uglavnom sačinjavali maloposjednici iz Hrvatskog Zagorja. To je prirodno, jer Zagorje je Zagrebu zaleđe, i jer su Zagorci vezani za svoj komadić zemlje, koja ne može prehraniti njih i njihovu brojnu obitelj. Prisiljeni su stoga ići trbuhom za kruhom, a Zagreb je uvijek bio i ostao prva »štacija«.

Nakon srpske okupacije 1918. godine, Zagorci, kao i svi ostali Hrvati, nerado su prešli iz kulturnog austro-ugarskog jarma, pa su zato prosvjedovali na razne načine. Srpski žandari nisu mogli natjerati mlađe sudionike prvog svjetskog rata na služenje vojničkog roka pod srpskom šajkačom. Bilo je okršaja na sve strane, kao što se to i prije događalo s austro-ugarskim žandarima.

Ako se uzme, da je skoro istovremeno austro-ugarska kruna sa zlatnom podlogom pala na jednu četvrtinu srpskog dinara, čija je podloga bila sablja ili govno, može se zamisliti, kako nas je Beograd i gospodarski uništio.

Strovaljeni na gospodarsku ništicu hrvatski radnici Starčevićanci ili ti »Pravaši« osnovali su 1921./22. godine Hrvatski Radnički Savez na poticaj nekih političkih prvaka grada Zagreba, a u prvom redu tadanjeg gradskog zastupnika dr. Ante Pavelića. Okupili su oko 250 članova, uglavnom iz gradskih poduzeća (vrtlarije, plinare, vodovoda i električne centrale), te podsusedske tvornice cementa i zagorskih rudnika Zlatar, Konjščina, Golubovec itd. To su ujedno bile prve podružnice odnosno sekcije van Zagreba.

Članovi osnivači Hrvatskog Radničkog Savjeta bili su Pavao Rašić, Josip Mustafa, Vjekoslav Jagić, Mato Muha, Ivan Miletić te Stjepan Trnjar kao prvi predsjednik. Kasnije je za predsjednika izabran Ivan Peštaj, a za članove upravnog odbora izabrani su Vjekoslav Martinec i Josip Orsag. Većina ovih odbornika bili su kovači ili bravari-monteri kod gradskih poduzeća odnosno u željezničkoj radionici.

Osnivači su si uzeli za zadatak štititi interese radničkog staleža putem zajedničke borbe. Borilo se ne samo za povišenje plaća, nego i za poboljšanje radnih uvjeta (rad malodobnih, preteški rad žena, rad nedjeljom, akordni rad), za donošenje pravednih zakona o socijalnom osiguranju i zaštiti radnika, te protiv izrabljivanja koje su vršili nesavjesni gulikože stranci, koji su u novonastaloj Državi Srba, Hrvata i Slovenaca imali vrlo utjecajne položaje u gospodarskom životu.

Život radnika bio je slab, a rad težak, pogotovo u nekim strukama. Uz naporan rad šumskih radnika ili radnika u ljevaonicama, jednim od najtežih radova smatra se posao ciglara i opekara. To je bio sezonski rad, a plaće su bile po učinku (akordu). Radilo se na primitivan način, rukama i nogama, i trebalo se znojiti, da se na dan zaradi 10 do 15 dinara. To su bile male skupine od oko tridesetak radnika u jednoj ciglani. Glavna hrana tih ljudi bila je palenta i slanina, jer je to jeftino i najjače.

Od teških radova treba spomenuti rudarske struke (kopači i štajgeri). Rudnika smo imali u Hrvatskom Zagorju i u Bosni. No u pitanju rudnika bilo je posebnih problema. Kako su neki rudnici bili jedva rentabilni, tamo se nije moglo pozivati radnike u štrajk. To bi bilo kao tjeranje maka na konac, jer nerentabilan rudnik se može zatvoriti, pa onda tisuće sirotinje

ostane i bez onoga što je imalo. HRS je zato bio obazriv; ako se ne može pomoći, zašto onda nanositi nekome štetu. Mi smo bili za nacionalizaciju rudnika s time, da se dobit uloži u mehanizaciju i zaštitu.

Pored jake tekstilne sekcije HRS je imao i sekcije kovinara, drvodjelaca, krojača, obućara, kemičara, kožara, klesara, užara, konopljara. Te raznih javnih općinskih radnika (posloprimaca) kao što su željezničari i tramvajci. Također smo organizirali radnike šudrana i vapnara, koje su bile vlasništvo privatnika, te radnike kamenoloma, koji su bili vlasništvo privatnika ili općine.

Iz prehrambenih poduzeća bilo je mlinara («Paromlin»), keksara, mesara, pekara, te radnika iz tvornica suhomesnate robe (Rabus, Gavrilović, Predović, Svoboda). U tim se je poduzećima najbolje postupalo s radnicima tako reći obiteljski. Ti bi se radnici učlanjivali u HRS više iz nacionalne svijesti i druželjubivosti, te HRS nije nikad trebao intervenirati za povišice plaća.

Komunista je bilo najviše među obućarima, krojačima, stolarima i brijačima. Zanimljivo je, da su oni zvali svoje siromašne obrtnike kapitalistima i borili se protiv njih, a da su zaobilazili velike poduzetnike, bankare i veletrgovce. Vjerojatno je to bilo zato, jer su svu njihovu literaturu, kao i vodstvo, financirali tuđinci u Hrvatskoj.

Povratnici iz Prvog svjetskog rata donijeli su nove ideje o »bratstvu, jednakosti i slobodi«. Te su ideje najviše širili po gradovima i industrijskim središtima. Vlastodršci i kapitalisti našli bi dangube i korisne budale, koji bi re ideje širili, iako su se iza njih krile nečiste i lažne namjere, tj. održanje nacionalnog ropstva i socijalne nepravde. Takve bi se ništarije nastojale uvlačiti među članstvo, pa i u odbore, da iznutra ruju i da pomoću laži stvaraju nepovjerenje i svađe.

U HRS se primalo sve posloprimce bez obzira na njihovo političko pripadništvo, jer kao sindikalna organizacija, HRS je bio potpuno izvanstranački, iako su mnogi njihovi osnivači i većina članstva bili osvjedočeni Starčevićanci. Isto tako u HRS-u nije bilo govora o nekoj vjerskoj ili nacionalnoj mržnji, jer je bilo i previše drugih gorućih problema, koje je trebalo riješiti. Zato su i radnici pravoslavne vjeroispovijesti, te lijep broj siromašnih Židova bili naši ponajbolji članovi, a često puta i odbornici. Kako ne bi bili sretni, kad nakon laži nadoše istinu i nakon vrludanja pravi put. HRS također nije nikada pravio razlika između poslodavaca. Dapače, koji puta smo imali daleko teže pregovore sa čisto hrvatskim poslodavcima, koji bi rekli: »Zašto vi HRS baš tiskate nas Hrvate? «

Prvih godina sjednice upravnog odbora često su se održavale po stanovima odbornika, no najviše u prostorijama »Narodne kuhinje«, Klaićeva 10, i to od 7 sati na večer do jedan sat ujutro. Trebalo je rješavati mnoga teška pitanja, a to je značilo prije svega, odlučiti kako će se raditi i tko će raditi. Od male zarade trebalo je putovati i izostajati s posla, da se pomogne radnicima u provinciji, kao rudarima, ciglarskim i šumskim radnicima, te raznim sekcijama.

Trebalo je mnogim lutajućim nezaposlenima pomoći. Najteže je bilo: Od kuda? Tako zvane »Narodne kuhinje« zadržale su karitativni karakter još kao nastavak iz cehovskih vremena, pa se tu stjecala mnoga sirotinja na topli obrok. No usprkos toga, odbornici bi često dovukli sa sobom »friške mušterije« na obrok i konak u pun stan djece. Zato nije nikakvo čudo, da su supruge većine spomenutih osnivača HRS-a umrle rano, ostavivši sitnu dječicu na nemilost maćehama. U kasnijim godinama i to se poboljšalo, jer su sva gradska poduzeća bila već dobro povezana preko HRS-a, pa se često našlo utjecajnih Hrvata preko kojih se moglo tu i tamo pomoći i zaposliti našu sirotinju.

Prvi predsjednik HRS-a Stjepan Trnjar, inače poštanski raznoslač, bio je pristaša Hrvatske seljačke republikanske stranke, te je za nju predobio i kasnijeg predsjednika Peštaja. Ostali odbornici većinom su bili Starčevićanci. Te neznatne političke razlike u redovima HRS-a iščezle su skoro potpuno nakon ubojstva hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskom parlamentu 20. lipnja 1928. godine. Pogotovo je tako bilo nakon proglašenja Šestosiječanske diktature, tj. proglašenja kraljevine Jugoslavije.

Nakon proglašenja diktature raspuštene su sve hrvatske stranke i sva društva, pa tako i HRS. Srbi ipak nisu potpuno mogli provesti tu zabranu, jer se djelovanje HRS-a preokrenulo u ilegalni čelijski rad – dvojke, trojke i petorke. Nastalo je otpuštanje i progoni, a kao posljedica svjetske ekonomske krize i velika besposlica. Ste strane je to članove HRS-a tek potaknulo na još složeniji rad ne samo na sindikalnom, nego i na revolucionarnom polju. Inteligencija i radništvo, građanstvo i seljaštvo postali su jedno, složni kao nikada prije pod nepisanom lozinkom – oslobođenje ispod srpskog jarma. Radnici su postali svjesni, da neslobodan i porobljen hrvatski narod ne može ostvariti društvenu pravdu, red i blagostanje.

Mnogi revolucionarno raspoloženi hrvatski radnici iselili su se, da bi iz inozemstva pomagali oslobođenje domovine, dok je veliki dio onih, koji su ostali u domovini podnašao ogromne žrtve, progone i batinjanja bez da su im se imena ikada spominjala. I drugi staleži su isto velike žrtve, pa i žrtve u krvi, jer je Beograd i kasnije nastavio s podmuklim ubijanjem hrvatskih javnih radnika. Tako su umoreni Josip Predavac, dr. Milan Šufraj i niz drugih istaknutih Hrvata. Nemoguće je u ovako maloj brošuri i pod ovim prilikama opisati sve znane i neznane borbe za hrvatsku državnu samostalnost. Nemoguće je i pisati samo iz pamćenja bez druge podloge i vrela.

Kako je Aleksandrovska-Živkovićevo diktatura dobro znala, da je radništvo svuda i uvijek najrevolucionarnije, poduzela je sve da razbije radničke redove. Napose se lužila plaćenim agentima, koji su vodili lažne »radničke« organizacije, da bi tako tjerati u bludnju hrvatsko radništvo.

Dok su članovi HRS-a imali svoj jasan cilj i znali što hoće, u brojnim ljevičarskim krugovima i organizacijama došlo je već prije do rascjepa. 1923. godine Komunistička partija bila je zabranjena po Obznani. No, iako je bila proganjana na papiru, oni komunisti i ljevičari, koji su bili za zajedničku državu Jugoslaviju, bili su ne samo tolerirani, nego i potpomagani od kraljevskog režima. Jedan manji dio hrvatskih komunista prešao je u otvorenu borbu protiv Beogradske tiranije, te su tako jugoslavenski sindikati ORS i URSSJ, koji su slobodno djelovali i nakon uvođenja Šestosiječanske diktature, izgubili članstvo i ugled. Ipak su zadržali sve ustanove, kao što su bili radnička komora i Središnji ured za osiguranje radnika.

Već prije Šestosiječanske diktature neki su se ljevičari bili dobronamjerno ili zlonamjerno priključili HRS-u. Ivan Peštaj je u svojoj upravi trpio i crvene, kao što su bili Mayerhold a kasnije Grga Marušić, Vilim Bajcer i Makso Rapić iz Osijeka. Stoga se događalo, da se neki zaključci sjednica upravnog odbora nisu mogli provoditi u djelo, ili da se uopće nije moglo stvoriti zaključke.

Dr. Vlatko Maček, vidjevši da tu nedostaje dobro uho i oko, a u namjeri da kasnije potpuno podčiniti HRS diktatu Hrvatske Seljačke Stranke, nagovorio je Slavka Govedića, da preuzme glavno tajništvo HRS-a. Dok su mnogi ocjenjivali političke ljude i prilike pristrano i jednostrano, Govedić je znao ocijeniti i najboljeg saveznika i prijatelja, kao i najvećeg protivnika onakve kakvi i jesu.

vako društvo, skupina ili stranka mora imati svoga »ideologa«. U HRS-u to je bio Slavko Govedić, bez koga HRS ne bi bio drugo nego bezimni privjesak HSS-e. Govedić nije samo sjedio u Središnjici, savjetovao drugima i uređivao novinu «Hrvatski Radnik», nego je također išao u borbu, gdje su bili najteži štrajkovi (Zagreb, Duga Resa, Split, Begov Han, Oroslavlje, Belišće itd.), pa ako je trebalo i na noževe i revolvare.

Supruga Slavka Govedića bila je kći najbogatijeg zemljoposjednika iz Indije (Srijem); zato nije čudo, da ga je gđa. Kurelac, koja je vodila blagajnu HRS-ove Središnjice, znala često puta reći: »Gospodine Tajniče, pa Vi ste cijelu svoju plaću podijelili. Na Vašem platnom računu nema više ni dinara. Iz kojeg računa da ovome sada dam?« - »Evo iz mojeg džepa«, odgovorio bi on, vadeći novac.

Često bi se rado sjećao jedne takve »mušterije«, koja je molila da joj nađe posao za muža, jer kaže, ovako više ne može prosjačiti. Ima devetoro djece, a od sestre, koja je umrla, morali su uzeti još dvoje. Ima ih trinaest, a muž ne može naći posla. Govedić izvadi nešto novaca i daje joj: »Evo za kruh svagdašnji. Kako se zove muž? Koliko je star? Dodite sutra i prekosutra po kruh i da čujete što je uspjelo«. Poslije toga zove telefonski na sve strane i nađe čovjeku mjesto na mitnici u Maksimiru. Ali sada, jao si ga Slavku! Zovu ga s grada i kažu mu: »Pa kako ste nam mogli podvaliti Vlaha?« Odgovara Govedić: »Žena mi nije rekla koje je vjere, a nisam ga ni preporučio kao pravoslavca ili katolika, nego kao čovjeka u potrebi.« I već dva mjeseca iza toga pozove Vaso Kojić, špediterski radnik na Mitnici u Kustošiji – tako se ovaj čovjek zvao, tajnika na kolinje. Pripovijeda on: »U cijelom mom životu nisam bio sretniji, nego otkad smo žena i ja stigli, a jedanaestero dječice jede i obraščeki im od jela zamazani.«

Tko ima srca za toliku sirotinju, nikad neće činiti zlo. Stoga bi zaista bila nepravda pisati o HRS-u, a površno prijeći preko tog hrvatskog srca, koje je toliko kucalo za svoj narod. Kad se zbroji, koliko je Govedić pomagao HRS-u sa svojim savjetima kroz one najteže godine, i koliko je pomagao članovima, a preko njih i hrvatskoj privredi, s povišicama koje je izvojevao, onda se može s pravom reći, da je učinio mnogostruko više nego li oni, koji su obećavali, ali malo ili ništa učinili.

Hrvati i Hrvatice svih staleža rado su pomagali HRS-ovce, kad su se osvjedočili, da je preteča u borbi za nacionalnu slobodu i društvenu pravdu. Kako prije rekoh, nemoguće je spomenuti sve dobrotvore. Veliki broj narodnih zastupnika Hrvatske seljačke stranke, kotarskih i gradskih predstavnika, prvaka »Narodne Zaštite«, te dio vodstva »Seljačke sloge«, dakle svi oni koji nisu bili jugoslavenski ili ljevičarski orijentirani, zdušno su pomagali hrvatskim radnicima, a napose u štrajku.

Hrvatski privatni namještenici isto su u tom razdoblju osnovali svoju stalešku organizaciju, koja je svuda solidarno nastupala s HRS-om, a napose njeni predstavnici, predsjednik Jakov Bašić, ing. Ivan Bulić, Pero Baković i prof. Mirko Cerovac. Cijelu administraciju HRS-a po podružnicama i sekcijama uglavnom su sređivali privatni namještenici.

Usprkos pomoći sa strane svih slojeva hrvatskog naroda, rad je bio težak. Stariji, industrijski razvijeni narodi imali su već utrte putove na sindikalnom polju, svoje ideologe,iskusne sindikalne teoretičare i bogatu literaturu. Pioniri HRS-a nisu imali ništa osim nacionalne svijesti i ponosa. Uzeli su najbolje iz teorija drugih radničkih pokreta, pa su bez puno pripovijedanja dokazali svoju svijest u praksi borbom za boljitak radničkog staleža, stvorivši najbolju sindikalnu organizaciju Srednje Europe, kako je to ocijenio dr. Josef Matl, profesor povijesti na sveučilištu u Gracu.

Pogotovo se teško osjećala nestašica, jer nije bilo moguće osnovati radničku sindikalnu školu kroz koju bi prolazili nadareni mladići. Takve škole kroz koje prolaze budući sindikalni funkcionari i prvaci imali su Nijemci veću 19. stoljeću. Mi, naprotiv, nismo imali ni jedne brošure, a kamo li neku studiju ili knjigu o socijalnim problemima. Kako spomenutih komunisti su crpili svoje znanje u kružocima i čitanjem bogate marksističke i lenjinističke literature po radničkim komorama i knjižnicama. To je bilo pomagano i od države pomoću radničkih prinosa za socijalno osiguranje, kao i od velikih poduzeća, koja su se htjela dodvoriti posloprimcima s otrovnim, demagoškim štivom o radničkom »raju«.

No, kao što su jugomarksisti imali svoju inteligenciju, tako je i HRS prekopravaški orijentiranih Hrvata imao uza se čestitu hrvatsku inteligenciju, koja iako je bila siromašna, nije bila ništa manje odlučna. Uspjesi se mogu pripisati činjenici, da su politički ljudi, a i sami radnici, uvidjeli potrebu udruživanja u organizacije, shvativši, da si kao pojedinci ne mogu pomoći, te da su se u svim teškim trenucima hrvatske povijesti pojavili na horizontu izvanredno sposobni, no tihi i nenametljivi – kao dr. Ivan Merz, dr. Ivan Protulipac, prof. Ivan Oršanić, nadbiskup Alojzije Stepinac, dr. Feliks Niedziński, dr. Vladimir Cicak i desetci, pa i stotine njihovih znanih i neznanih sljedbenika. Koji su ukazivali jedini i ispravni put u borbi za nacionalnu slobodu i društvenu pravdu.

Bilo bi također nepravdedno pisati o tom razdoblju, a ne spomenuti dr. Stjepana Buća, Antuna Jedvaja, kao i manje poznatog Ivana Buzinu, dok iz samih redova HRS-a treba svakako spomenuti kasnijeg urednika novine »Hrvatski Radnik« Bošnjakovića, te vrlo sposobnog novinara prof. Heisinger-Žarkovića.

Sljedbenici dr. Ivana Merza su se, da bi mladim hrvatskim radnicima pokazali pravi put, žrtvovali. Tako smo preko Orlovskih i Križarskih radničkih bratstva ipak imali nešto doduše tuđe, ali uglavnom humanističke literature. No ono što oni nisu mogli doprinijeti slovom, doprinijeli su živom riječju. U odborima podružnica i sekcija bili su dovoljni jedan ili dvojica radnika, koji su prošli kroz kružoke Orlovskog ili Križarskog radničkog bratstva da predobu mnoge razočarane socijaliste ORS-a ili URSSJ-a. Ti bi onda sami postajali naši najbolji propagatori i organizatori, pa i revolucionari, jer su uvidjeli, da je u komunističkim kružocima sve samo laž.

Sve u svemu, ipak se može reći, da si je uz svu pomoć HRS morao u konačnici sam krčiti put i krampom i čekićem pisati svoju prošlost. HRS je imao svoje veliko »vatreno krštenje« 1936./37. godine. To je bio štrajk građevinara u Zagrebu, kojima su se masovno pridružili i mnogi drugi radnici iz raznih poduzeća i struka. Još tvrdi orah bio je opći štrajk radnika četiri tvornice cementa u Splitu i lučkih radnika, kojemu su se i drugi pridružili. Štrajkalo je ukupno četiri tisuće radnika.

Zanimljivo je spomenuti štrajk u Dugoj Resi kod Karlovca, gdje je bilo velikih okršaja. Direktor tvornice Kratohvil nastojao je velikim novcem potplatiti vodstvo HSS-e, da bi ono umirilo uzbuđeno radništvo. Kao i svuda, tako je i tu morao intervenirati glavni tajnik Govedić. Kratohvil, misleći da će Govedić kao povjerljiva osoba dr. Mačeka šutjeti, ponudio mu je novaca. No makar je Govedić u to vrijeme bio bliži politički radnik HSS-e, nije se bojao otkriti malverzacije u njenom vodstvu, i radije se zamjeriti vodstvu nego li prevariti radnike. Zato, kad je Govedić to dao na javnost, duhovi su se još više razjarili.

U svom radu na terenu tajnik je našao najstrašnije prilike u Begov Hanu. Kad bi išao na teren u Bosnu, obično bi uzeo sa sobom Hasan Burzića, koji je bio strah i trepet krvopijama. U Begov Hanu je bilo oko 850 radnika zaposleno u drvnoj industriji. Već prije glavnih pregovora tajnik je prvo zahtijevao brijački salon, jer nije mogao gledati žive kosture neobrijane, zatim svježu opranu posteljinu u barakama, a tek onda povišice plaća. U

pregovorima postiglo se od 12 do 60 dinara povišice na dan, kao i mnogo drugih radnih poboljšica.

No borba za poboljšice nije bila tako lagana, kako bi se moglo pričiniti iz gornjih odlomaka, jer su kapitalisti posvuda pokušavali slomiti štrajkove pomoću žandara i četnika. Četnici su bili odjeveni u građanska odijela, samo su na šajkačama imali znak smrti – lubanju i dvije unakrsne kosti. Kao Hrvati, mi to nismo mogli podnositi, pa je zato često puta trebalo četnicima »pokazati zube«, kao što je to bio slučaj u Oroslavlju.

U tamošnjoj tekstilnoj tvornici bilo je zaposleno oko 2000 radnika i radnica. Sindikat je bio u rukama komunista, koji su se žestoko borili za prestiž i teško dali vodstvo iz svojih ruku. Radi svog protuhrvatskog rada bivši ban Mihalović se nije osjećao siguran za život, pa si je povećao stražu u dvorcu Kerestinec sa četnicima, koji su usput odatle operirali protiv poznatijih HRS-ovaca. Vlasti i četnici su smatrali, da su se okolni Hrvati već previše osilili, kada se usuđuju tražiti neka prava, ali naša trojka iz Oroslavlja podigla je međutim okolne seljake-radnike, koji su onda opkolili banov dvorac. Jurišnici provale unutra, i kako su četnici bježali i skakali kroz prozore, tako bi ih seljaci vani dočekivali s vilama. Na mjestu je ostalo sedam mrtvih četnika, a ostali su dobro ispremlaćeni. Ban Antun Mihalović se sakrio pod krevet. Kad su ga izvukli, klečeći i kroz suze molio je za milost obećavajući da više ne će progoniti Hrvate sa četnicima i žandarima.

Govoreći o borbi na terenu bio bi veliki grijeh završiti ove odlomke, a prešutjeti žene borce iz redova HRS-a, koje su vodile ženske sekcije i bile povjerenice u tvornicama tekstila, keksa, čokolade itd. Kad bude bilo moguće opisati rad hrvatskih ženskih organizacija, onda će vrlo visoko odskočiti ime prof. Marice Stanković, koju su jugoslavenski komunisti osudili na robiju i koja je godinama bila u ženskom zatvoru u Slavonskoj Požegi. Ima i drugih njenih suradnica, čija se imena danas još ne smiju spominjati. U borbama na terenu, dok su radnice komunističkog URSSJ-a bile zajedno sa »štrajkbreherima« na strani poslodavaca, kad se vodila borba za poboljšice, učenice Marice Stanković bile su energične i nepodmitljive. Često su bile otpornije, požrtvovnije i neustrašivije od muškaraca i nisu se bojale nasrnuti na krvopije poslodavce kao ose i lupati po stolovima kad je to trebalo.

Sve rečeno je samo vrlo blijeda slika onoga što se događalo, jer je nemoguće opisati ovdje sve veće ili manje uspjehe i štrajkove po važnijim industrijama i gradovima. Tamo, gdje su poslodavci mislili, da ljude mogu rascijepiti, bilo je vrlo mnogo otpuštanja povjerenika HRS-a radi sudjelovanja u organiziranju radnika. U nekim većim tekstilnim industrijama, iako je bilo svega – okršaja sa žandarima, četnicima i komunističkim URSSJ-ovcima – nije došlo do štrajka, a uspjeh je postignut. To se može zahvaliti sposobnom vodstvu sindikata, a nada sve svijesti hrvatskih radnika i radnica.

Kako već spomenusmo, 9. studenog 1934. godine ubijen je u Marseju kralj Aleksandar i već slijedeće godine morali su se provesti izbori za parlament. Na tim izborima u Hrvatskoj je pobijedila jedna hrvatska lista na čelu s dr. Vlatkom Mačekom. Poslije izbora opet je bio dozvoljen rad svim hrvatskim društvima, pa tako i HRS-u. No HRS više nije bio potpuno samostalan, jer je u međuvremenu pao pod kapu Hrvatske seljačke stranke. Vodstvo HSS-a bojalo se prestiža HRS-a, koji se počeo sve više i više afirmirati, no još se više bojao nacionalizma, koji je strujao u svim ograncima i sekcijama HRS-a. Zato je vodstvo HSS-e nastojalo pojačati svoju kontrolu, te se dalo na postavljanje i razrješavanje funkcionara HRS-a.

Zato se u to vrijeme počeo naglo širiti, tako da nije bilo dovoljno sposobnih delegata za osnivanje novih podružnica i sekcija. Ipak, s vremenom smo uspostavili podružnice i sekcije izvan granica Hrvatske, tj. po Sloveniji i Srbiji. Uspjeli smo preko nastojanja HHRS-a

povećati radničke plaće i nadnice između sto i tristo posto, a osigurali smo hrvatskom radniku i niz drugih poboljšica. Već 1936. godine broj članova popeo se na 60 tisuća, 1937. (38. godine na oko sto tisuća, a 1939./40. na oko 120 tisuća.

Stara garnitura prvaka HRS-a s vremenom se popunjavala novim licima. Tako su se istakli kao vrlo sposobni delegati sindikalisti Tomo Kršulj, Mato Čubela, Ivica Bezuh, Slavko Govedić, Branko Krklec, Alojz Pečnik, Franjo Bošnjaković, Stjepan Severinac, Vjekoslav Blaškov, te ljudi iz vanjskih podružnica kao Stjepan Galinec, Ivan Crnković, Hasan Burzić (»Milan«), Ivan Grivić, Ivan Berber, Marko Hižak, Josip Oremuš, Andrija Mrzlečki i mnogi drugi.

Ivan Peštaj bio je predsjednik HRS-a, a ujedno i narodni zastupnik HSS-e. Iako Peštaj nije imao nnekih izvanrednih sposobnosti, bio je pametan, pa je oko sebe okupio sposobne suradnike, koji nisu bili jalni ili ljubomorni jedni na druge i koji nisu bili, kako se to kaže, «laktaši». Da je i u HRS-u bilo takvih laktaša, to stoji, ali ih nije bilo u upravi, ili bar ne u većini. Na glavnoj godišnjoj skupštini u proljeće 1937. godine upravni odbor se dalje popunio s nekoliko mladih, sposobnih i ambicioznih ljudi, jer kako se HRS nevjerojatno naglo širio, osnivači su dali mjesta i volje za rad mladima (»naj delaju dečki«).

No, nema napretka bez poteškoća, pa je tako i HRS došao pred svoju veliku krizu. Kao što sam već rekao, HRS se razvijao izvanrednom brzinom. Međutim njegov nagli autoritet i popularnost među hrvatskim radništvom bili su i previše opasni za vodstvo i lijevo krilo HSS-e, kao i za beogradski režim. Ing. August Košutić i svi najbliži suradnici, koji su poznavali dopukovnika Govedića, dobro su znali, da on nema bolesnih ambicija. Vodstvo HSS-e nije se bojalo, da bi se Govedić »gurao pred rudo«, jer je uvijek gurao druge na čelo. No velik dio političkih ljudi mjeri i druge po sebi i po onoj »kad cigo dođe na vlast, prva mu je briga da ubije svog ćaću.« Vodstvo se vjerojatno bojalo Peštaja i suradnika, koji bi, ako bi se bilo nastavilo kao to tada, ozbiljno ugrozili ugled HSS-e. Jednostavno se nije moglo dopustiti tako nagli uspon HRS-a, pa je kasnije u travnju 1937. godine predsjednik HRS-a Ivan Peštaj postao još jedna hrvatska žrtva, umrijevši pod sumnjivim okolnostima pri operaciji slijepog crijeva (kad je ležao na odru, po pjenu na ustima se vidjelo, da je bio otrovan).

Bio je to strašan gubitak, no kao što se dogodilo, kad su bili ubijeni Stjepan Radić i drugovi, ideju se nije moglo ubiti. Smrt Ivana Peštaja dala je desetke novih Peštaja, koji nisu željeli ni truda, pa ni života, u radu za narodno oslobođenje i pravedno društveno uređenje. Mi mladi, a naročito vanjske podružnice i sekcije, podvostručili smo rad. Ipak, u upravi – Središnjici – brzo se počelo osjećati gubitak potrebnog autoriteta.

Nekako u istom razdoblju umro je i narodni poslanik HSS-e Jakša Jelašić, a godinu dana kasnije prije u Bjelovaru dr. Ivan Lebović, koji je slavio kao najjača hrvatska politička ličnost bjelovarske županije. To su bili veliki gubici za HRS, kao i za nacionalističko krilo HSS-e, jer se radilo o vatrenim Hrvatima.

Peštaja je u HRS-u automatski zamijenio stari Josip Orsag (»Joža«) kao prvi potpredsjednik. On nažalost nije bio dorastao da u novim vremenima i pod takvim prilikama vodi veliku sindikalnu organizaciju, kao što je bio HRS. Mladi »gangsteri« znali bi ga uvjeriti, da je ova ili ona osoba protiv njega. Nastajale su krize, pa su mu njegovi stri prijatelji morali pomagati vući kola iz blata do glavne skupštine. Kakva šteta! Koliko je Orsag samo pretrpio za HRS u 16 godina rada! Progoni, otkazi, nezaposlenost, žena umrla ostavivši tucet dječice itd. O.P. Peštaj i Orsag su rođeni u Stubici Hrv. Zagorje, pak i ta činjenica podsjeća da je HRS nastavak »seljačke punte – bune.«

Baš tih godina Europa je bila na ideološkoj prekretnici. Svjetska masonerija iskoristila je

slabost građanskih stranaka, te je u Francuskoj došla na vlast »Pučka Fronta« pod vodstvom Leona Bluma. U Španjolskoj komunisti su pod imenom Pučke Fronte svojim pre naglim postupkom probudili protiv sebe nacionalističke snage. U Njemačkoj nacional-socijalisti su iskoristili veliku nezaposlenost, te su se naglo širili na truleži versajske nepravde. To sve nije ostalo bez odjeka ni na hrvatske prilike.

Logično je, da je i među nama bilo desničara, koji su simpatizirali s uspjehom Franka u Španjolskoj i Hitlera u Njemačkoj, no nitko nije simpatizirao Musollinijev fašizam, jer smo znali, da se želi proširiti do Zagreba i sa Srbima podijeliti Hrvatsku. U redovima HRS-a bili su također i neki hrvatski komunisti, oni koji su uvidjeli, da im je radi protuhrvatskog rada sa strane URSSJ-a tamo mjesto. I mi smo, dakle, oštrili pojmove, no u HRS-u se svakome dopuštalo sa ima vlastito političko mišljenje, iako nam je bilo teško podnositi nekolicinu onih, koji su bili protiv hrvatske samostalnosti.

Jedini legalni nosilac hrvatske politike u domovini bila je tada Hrvatska seljačka stranka sa svojim »Vođom« dr. Vlatkom Mačekom (porijeklom Slovenac, a inače po uvjerenju Jugoslaven). Njegov zamjenik tj. potpredsjednik HSS-e bio je ing. August Košutić (»Gusta«), inače stvarni komesar u HRS-u. Još za života Peštaja, a pogotovo nakon njegove smrti, on je gurao svoje crvene u HRS (komunistička sekcija grafičara). Glavni tajnik Govedić je u prošlosti, kako se veli, »upeljal« i preporučio Mačeku mnoge mlade i ambiciozne ljude, a među njima i Gustu, koji se poslije pokazao takvom crvenom figurom.

Kako se Orsag pokazao preslabim za dužnost predsjednika, osjećala se potreba, izražena u želji svih delegata, za jačom, sposobnijom i samostalnijom ličnošću. Govedić je sve razložio dru. Mačeku i predložio pogodnije ljude, koji bi mogli doći u obzir da uspješno vode HRS, jer nije bila šala držati pod jednom kapom većinsku nacionalističku struju sa dijelovima novih članova komunista. No »Vođa«, a još manje njegov školski drug Gusta, nisu se dali urazumiti.

Radi svih tih okolnosti glavna godišnja skupština HRS-a u proljeće 1938. godine bila je u znaku velike borbe za »biti ili ne biti«. Na skupštini je skoro bilo došlo do gužve, ali ing. Košutić je, kao autoritet, održao govor, a mi nacionalisti morali smo popustiti, tim više, što mi izvana nismo sve znali o čemu se radi. Tako smo opet morali glasati za Orsaga, koji si je onda nastojao izabrati vjernije suradnike. Govedić je napustio upravu (Središnjicu) zajedno s nekim drugim starim osnivačima, ali nije napustio HRS. Njegovi vjerni suradnici i zahvalno članstvo osnovali su onda u HHRS-u frakciju pod imenom Hrvatski radnički pokret (HRP) i nastavili budno pratiti rad uprave.

Od glavne godišnje skupštine 1938. godine pa nadalje, i pod opisanim prilikama, članovi kao i noviji, agilniji članovi iz Zagreba i iz provincije morali su voditi unutarnju borbu ne samo s HSS-ovcima marksistima, nego i s tzv. »svojima«. Tek kad se vodstvo HSS-e osvjedočilo da hrvatski narod neće progutati jugoslavenstvo i komunizam, počelo se malo obazirati prema narodu. Isto tako je bilo s komesarima u HRS-u. Pozdrav HRP-a »Sretno!« bolje je zvučao nego li HRS-ov »Zdravo!«.

Zato je ing. Košutić bio ovlašten po dru. Mačeku reorganizirati HHRS, koji se usprkos krizi na vrhu sve više jačao i širio, jer se taj razvitak više nije mogao zaustaviti. Kako već rekoh, Orsag je bio stariji borac i vrlo zaslužan, no nedovoljno sposoban. Tome su se prije »crvenici«, a pogotovo vodstvo HSS-e veselili, jer nije bilo straha, da bi on mogao postati opasan rival »Vođi«. No bez starih i iskusnih članova, koji su se bili povukli, više nije išlo dalje, te se moralo prije reda sazvati izvanrednu skupštinu i dati izbor na volju članstvu (tj. delegatima).

Tražila se pogodna osoba za Središnjicu HRS-a, koja bi onda automatski postao i narodni

zastupnik. Spominjali su se mnogi istaknuti borci iz provincije, ali se znalo, da bi bilo bolje da bude »domaći« iz Zagreba. Maček je opet morao pitati Govedića, koga da se predloži. Govedić je predložio listu na čelu s Alojzom Pečnikom i tako se još prije skupštine našao kompromis, tko će biti predsjednik i središnja uprava. Govedić je naglasio, da predlaže Pečnika ne zato što je njegov mještanin iz Kumrovca, nego zato, što je jedini on u stanju napraviti redu u HRS-u. Tako je i bilo.

Pečnik je prije vrlo dobro vodio sekciju tramvajaca i istaknuo se kao odličan borac. Bio je skroman, požrtvovan i druželjubiv, prilično dobar govornik, ali ne demagog. Tako je 1939. godine Pečnik bio izabran za predsjednika Središnjice, a kasnije i za narodnog zastupnika. U svom radu bio je pokoran »Vođi« i zato je ostao na čelu HRS-a sve do 1941. godine, tj. do preuzimanja vlasti po Vjekoslavu Blaškovu, koga je za predsjednika i za narodnog zastupnika postavio Ustaški pokret. Pečnik je nastojao taktizirati sa svima, kako s nacionalistima, tako i s komunistima. I on je nastavio slati pozdrave telegrame engleskim laburistima, da bi ga ovi za hvalu poslije pomogli ubiti. Ipak, može se reći, da je zastavu HRS-a s pravom nosio.

* * *

Stari Rašić, inače žestoki pravaš, opet bi veselo gladio svoj brk i kod mise u Selskoj ili na Trešnjevki našao se s Mustafom i Martincem zanimajući se za stanje u HRS-u (»Kaj je novoga, dečki?«). Slavek Martinec bio je veseliji i agilniji. Njega su se bojali svi vjetrogonje, lažljivci, prevrtljivci i demagozi. Koncem prvog svjetskog rata izgubio je jedno oko, no s preostalim okom je znao čovjeka prosuditi od glave do pete, pa ako bi mu netko počeo »palamuditi«, on ni pet ni šest pljunuo bi mu u obraz (»ako je«, veli »morao«). Nikome nije znao laskati, niti je prešućivao istinu. Kao Starčevićanac nije bio po volji Mačeku, a još manje Košutiću, ali je imao mase za sobom kao dobrotvor i sposoban dugogodišnji tajnik i delegat, te su ga stoga akceptirali.

Od članova osnivača jedino su Rašić i Mustafa ostali s Martincem prisni drugovi. Kao stari borac i tajnik Martinec je poznao prilike u Zagrebu, kako se ono veli, »pod noktom«. Ako se pak išlo na pregovore u provinciju, on bi se najradije pomiješao među putnike, prisluškujući, pipajući teren i raspoloženje. »Što će vam delegat, ako ste uporni i složni«, znao bi reći. »Ako ste nesložni i kukavice, ni sto delegata vam ne može pomoći.«

Kako su mnogi mlađi borci HRS-a iz pokrajinskih podružnica i sekcija ostajali bez službe i posla, ti bi se onda zaposlili u Središnjici ili u samim podružnicama. Mato Čubela morao je preuzeti vrlo jaku sekciju »Tivara« u Varaždinu i podružnicu kao tajnik i delegat za ostale manje tvornice u Hrv. Zagorju i Podravini. Mlađi, ali vrlo sposoban krojač iz Koprivnice Galinec došao je u Središnjicu. Vjeko Blaškov, koji se istaknuo još za vrijeme splitskog štrajka, također je bio u Središnjici.

Blaškov je bio vrlo dinamična i simpatična osoba. Ponosio se kad je smio biti Govediću osobna straža. Poput većine nas novih sindikalista i Blaškov je prošao kroz Orlovsko-križarske kružoke proučivši opća socijalna pitanja iz kršćanske i nacionalne perspektive. Uz druge sposobnosti bio je i izvanredno borben. Tako je uoči potpisivanja nekog ugovora provalio s trojkom kroz prozor do direktora i zaprijetio mu riječima: »Ako se ne ispune naši opravdani zahtjevi, onda ćemo radije mi ubiti vas krvopije tisuća hrvatskih radnika, nego da vi polako ubijate nas i naše obitelji.« Ugovor je potpisan.

* * *

U tim godinama postepeno su prilazili HRS-u pojedinci, grupe, pa i cijele sekcije iz URSSJ-a. Tko je iole bio Hrvat, pa vidio, da ga komunistički URSSJ želi preko čisto sindikalne organizacije okrenuti protiv vlastite domovine, progledao je. No bilo ih je također, koji

su prilazili HRS-u zlonamjerno, te iznutra rovarili. Radi takve infiltracije i pomanjkanja izgrađenih sindikalista mnoge podružnice i sekcije morale su proći svoju »dječju bolest«.

Haraminov ORS, kao tobože socijaldemokratski, praktički je bio nestao, tako da se za njega više nije čulo. Stojadinovićeve vlada favorizirala je Jugoslavenski Radnički Savez (JUGORAS), kao kopiju fašističkih formacija. No kako je JUGORS bio vođen po četnicima, morao je svoj rad ograničiti na nehrvatske zemlje. Tako. Osim URSSJ-a, u Hrvatskoj nije bilo značajnijeg konkurenta HRS-u. Dapače, HRS se počeo širiti i u nehrvatske zemlje preko naši pečalbara i strnih radnika.

U međuvremenu, u redovima Hrvatske Seljačke Stranke dolazilo je do stalnih i oštrih suprotnosti. Uvijek i svuda dva suprotna tabora; s jedne strane Hrvati nacionalisti, koji su htjeli slobodnu Hrvatsku kako je znao grmjeti u okolici Bjelovara dr. Luka Starčević (»Hrvatska puška na hrvatskom ramenu, hrvatski novac u hrvatskoj kesi«), s druge strane pak komunisti i Jugoslaveni, koji su bili za preuređenu ili republikansku Jugoslaviju.

»Vođa« je mirio zavađene duhove time, da je progugoslavensku frakciju unutar Seljačke Stranke favorizirao, dok je HSS-ovce nacionaliste odbacivao. Kao primjer, u Bjelovaru po smrti dr. Lebovića Maček je imenovao starog opančara Đuru Bajsa za predsjednika. Budući da je on bio nepismen, u stvari su sve vodili komunisti kao dr. Winter, Eker, Gervais i slični, a da ne govorimo o funkcionarima u okolici kao npr. Filipoviću, Miškini, Gažiju, Posavcu itd. Zato nije čudo, da su kasnije partizani na strašan način ubili tamošnjeg narodnog zastupnika HSS-e seljaka Luku Ilekovića. Ovaj je bio nacionalista unutar HSS-e.

Poznajući takvo neprirodno stanje unutar HSS-e, postaju razumljive i mnoge druge stvari. Npr. u tekstilnoj tvornici Žutnica HRS nije mogao postići nikakav značajniji uspjeh, jer je narodni zastupnik HSS-e Štef Nezmahen protežirao URSSJ-ovce i sam kasnije otišao u partizane, da se bori za komunističku Jugoslaviju. Njegovom pomoći URSSJ je mogao organizirati komunističke mitinge i prodavati ljudima rog pod svijeću, te obećavati narodu da »budu zlatnimi plugi orali«, kad komunizam pobijedi. Stoga, kad su razočarani ljudi iz okolice Krapine vidjeli, iako prekasno, da su se borili za Veliku Srbiju, masovno su punili glasačke kutije s kozjim bombonima na »izborima« 1950. godine. Tom prilikom poubijano je oko 20 ljudi bez suda.

Bila bi ipak velika nepravda i grijeh trpiti sve narodne zastupnike HSS-e u isti koš, jer kako sam već više puta spomenuo, bilo ih je mnogo, koji su i te koliko pridonijeli obnavljanju države Hrvatske, a kad je ona uspostavljena čuvali ju i branili, i za njih dali svoje živote. Neki su ostali s narodom dijeliti sudbinu i zlo, koje ga je snašlo. Spomenuo sam već pokojnog Luku Ilekovića, a dobro se sjećam i Mije Ipše. Pod kraj rata ovaj mi je dao snop letaka, da razdijelim među vojnike. U letcima se pozivalo vojnike da ne bježe u partizane, nego da drže oružje u ruci i bore se do svršetka. On je dobro znao kuda i kamo vodi partizanstvo.

* * *

Do sada sam već često puta spomenuo protuhrvatski stav Komunističke partije. Dok su za vrijeme kraljevske diktature naša društva bila zabranjena, u URSSJ, kao navodni »nezavisni« sindikat, dolazili su najškolovaniji ljudi, održavali seminare i stvarali komunističke kružoke i ćelije. Između tih URSSJ-ovaca izašli su kasniji »heroji«, koji su se natjecali tko će pobiti više svoje hrvatske braće.

Dok su se politički idealisti cijelog svijeta borili prije svega za interese svog naroda, samo se je hrvatski komunistički ološ borio protiv svog naroda. U ime radničke klasne borbe, te bratstva i jedinstva, komunistički i jugoslavenski URSSJ širio je laži, mržnju, demagogiju, borbu protiv vjere i potrebu rušenja gospodarskih ustanova (no ne velikih kapitalističkih ustanova, nego malih sitnih obrtnika). Huškao je radništvo protiv općenarodnih interesa,

protiv obiteljske povezanosti i protiv doma i ognjišta. USSJ se nije borio za bolje radne uvjete, što su njegovi prvaci obilno dokazali poslije 1941. godine, a pogotovo poslije 1945. godine.

A Hrvatska Seljačka Stranka, da li je bila mnogo bolja? Njen glavni tajnik dr. Juraj Krnjević i ostali »seljaci« kao Šutej, Subašić i drugi, sjedili su u jugoslavenskoj vladi tako dugo, dok su pomogli uništiti državu Hrvatsku. Poslije pak, pomažući Tita, neki su čak sudjelovali u radu na potpunom biološkom istrebljenju naroda, od kojeg kažu da su potekli i koga se tobože zastupali.

Narod veli, kad bi vol znao kako je jak, ne bi se nikad dao čovjeku u jaram. Tako i kada je narod složan, s dobrim vodstvom, nema sile koja bi ga svladala. Ali jao si ga narodu, kad se na vodstvo popnu ljudi, koji rade za interese stranaca.

* * *

U jesen 1939. godine po sporazumu Cvetković-Maček HRS je preuzeo sve hrvatske radničke ustanove i preselio se u Radničku komoru na Krešimirov trg. Galinec je bio postavljen Komore za predsjednika u Zagrebu, a trebalo je svuda u provincijske Komore poslati sposobne i povjerljive ljude. Pečnik je tada već prema svima bio nekako ukočen i preslužben, valjda radi ponosa na takve uspjehe. Ipak, našlo se tu mnogo vrlo pametnih mladića, većina njih iz redova hrvatske revolucionarne mladeži. Također je »i Hrvatski Radiša« umnogostručio svoje djelovanje, dok su pukovnici Zvonko Kovačević i Kruno Batušić uključili mnoge naše dobre HRS-ovce u Građansku Zaštitu. Neki opđ starijih bili su se povukli, a neki, kao Govedić, bili su zatočeni u Kruščici ili Leopoglavi. Mene, kao ni Hasu, nije privlačila središnja uprava, jer se nismo htjeli nikome ulagivati, a najmanje crvenom Marušiću.

Kraljevska Jugoslavija, čiji su dani bili već na izmaku, popuštala je radi slabosti, pa su i hrvatski privrednici počeli dizati glave nakon dugogodišnjeg privrednog ropstva i ovisnosti o mrvicama, koje nam je u našoj vlastitoj kući i s našeg vlastitog stola bacao strani okupator. Vodstvo HSS-e nastojalo je spasiti Jugoslaviju, pa je počelo posebno progoniti hrvatske nacionaliste, od kojih su mnogi bili zatvoreni u koncentracionim logorima. Stoga sam do proljeća 1941. godine živio konspirativno. Tražilo me se svuda za vojnu rezervu, ali kako za mene nitko »nije znao«, u rezervu nisam išao.

Svi mi stari sastajali smo se privatno. Tako smo jedan dan bili u crkvi u Kustošiji, kad smo čuli da je Beograd bombardiran. Skoro nismo znali što bismo od veselja. Nismo na ništa drugo mislili, nego što nam je raditi u takvoj situaciji. Slušali smo vijesti, dogovarali se i pripremali. Konačno, proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, stisak ruku, grljenje, ljubljenje i urlanje od veselja. U međuvremenu, Građanska zaštita bila je gospodar situacije i razoružala srpsku vojsku. Uslijedio je zatim dolazak Nijemaca, vraćanje naših povratnika, preoblačenje hrvatskih vojnika itd.

Osnivači, odbornici HRS-a i predstavnici sekcija iz Zagreba. Nažalost u ovom izdanju ne možemo donijeti slike mnogih zaslužnih prvoboraca, a napose sliku stalnog odnosno dugogodišnjeg glavnog tajnika središnjice Vjekoslava Martineca. Rođen isto nekako 1893./94. u Sv. Tri Kralja, općina Krapinske Toplice. Navodno obješen 1945. u Popovači.

Zadnja glavna godišnja skupština pokojnog Ivana Peštaja u Gar. Brestovcu 1937. S lijeve mu legendarni Haso Burzić »MILAN«, a s desne delegat Kovačić.

Govedić na protestnoj skupštini tekstilne tvornice »Zagorka« u Oroslavlju. Potomci Matije Gubca napuštaju dugogodišnje laži i obećavanja komun. URS-a i prelaze u HRS.

Upravni odbor podružnice Bjelovar. U sredini živeći u Argentini Ivo Grivić i s desna mu prof. Heisinger a slijeva Marica Plentaj, uzor borac za ljudska prava.

No veselje nije dugo trajalo. Do prvog razočaranja je došlo, kad je najavljeno, da će vojvoda od Spoleta biti hrvatski kralj, a mi se toliko godina borili za republiku. Odmah je bila stvorena čvrsta odluka – ubiti ga, čim talijanski gad stupi na hrvatsko tlo.

Ustaški povratnici imali su žute, nesimpatične odore, te su kao nepoznati i neiskusni trebali zapovijedati starim i iskusnim borcima. Nekima se još majčino mlijeko cijedilo niz bradicu, a već postali tabornici i logornici. Umjesto da idu u škole i uče od starijih, oni se nametnuli starijima. Pogledao sam Daruvar, pa Bjelovar, i instinktivno sam osjećao da neće biti dobro.

Do mene tako došla dva mladića da preuzmu Radničku komoru u Bjelovaru. Pitam ih, kuda će s Grivićem- »Pa on je Mačekovac« kažu oni, a »Vi ste za ovo borili!«. Odgovorio sam im: »Ako odbacimo Grivića, koji je isto bio nacionalista, on će povući za sobom velik broj tzv. Mačekovaca u tabor pasivnih, koji baš neće biti malen. Ali, ako Grivića zadržimo, on će biti veći Ustaša, nego svi mi zajedno. Nije sada da budemo ovi ili oni, nego da gradimo hrvatsku državu i jačamo je iznutra i prema vani. Nastojimo zadobiti i one, koji su hladni prema hrvatskoj državi, da pomažu a ne da odmažu ili stoje po strani.« Zaista, Grivić je ostao i bio agilniji nego li svi ostali, te je i druge uključivao u redove za procvat države.

Radi takvih stvari meni se opet nije dalo ići u Središnjicu, a oni me nisu mogli zvati, budući da nisu znali gdje sam. U tome sam pogriješio, jer sam bio pod utjecajem starih, koji su samo mislili na to, kako bi na čelo s Hasom (Hasan Burzić) išli tjerati Talijane iz Karlovca i natjerati ih još dalje nego li 1917./18. godine.

* * *

Kako se HRS dalje razvijao u NDH, kad je odmah bilo posla na sve strane pa se nije trebalo boriti za povišicu plaća, drugim riječima, kad je prestala uloga onog starog HRS-a.

Makar su stari hrvatožderi Talijani i Mađari ucijenili Njemačku i okupirali velike dijelove nekih hrvatskih pokrajina, a četnici i internacionalni komunisti iznutra rušili Nezavisnu Državu Hrvatsku, prva brigada hrvatske države vlade bila je izgradnja radničkih stanova i zaposlenje s dostojnim plaćama. Narod je bio preporodio, iako je davao velike žrtve u krvi. O nezaposlenosti nije više bilo ni govora. Nešto naših radnika također je otišlo na rad u Njemačku, gdje su kod DAF-a (Deutsche Arbeitsfront) bila naša zastupstva.

Dr. Pavelić je polagao veliku brigu za hrvatsko radništvo i možda je učinio koliko je bilo ljudski moguće, ali ipak nije svemoguć, pa da sve svoje suradnike i pomagače upravi, da svi rade onako, kako bi to bilo najbolje za ona teška vremena. Podcijenio je situaciju i tako se mnoge vrlo sposobne i zaslužne Hrvate odbilo i natjeralo u pasivnost, kad su se isti i te kako trebali, dok se mladići ne usavrše, da preuzmu one dužnosti, za koje nisu bili odmah sposobni. Moglo se je i mnoge funkcionare HSS-e ostaviti na položaju.

Tako je i Pečnik bio uklonjen iz Središnjice HSS-e, a na njegovo mjesto postavljen Vjekoslav Blaškov. Opet dakle komesarijat u HRS-u i to ovaj puta od dra. Pavelića, koji je nekada sam dao inicijativu za stvaranje demokratskog sindikalnog saveza. Pitali smo se, pa zar se nije i dalje moglo održavati na demokratski način glavne godišnje skupštine, te poslati nekoga od novog vodstva da sjedi na pozornici, kao što je prije sjedio Košutić?

Nama je Blaškov bio drag i sami bismo ga izabrali, ali nam nije bio drag diktat. Do nedavno diktati od hrvatskih ljevičara i sporazumaša, a sada od samih hrvatskih nacionalista. Iako je meni osobno bio simpatičniji od Pečnika, to je bio za sve nas stare HRS-ovce izazov. Pečnik je bio prokušani sindikalist, a Blaškov još mlad i nepoznat, kao i oni u žutim odorama. Mogli su oni biti i najveći, ali trebalo je zadržati i starosjedioce, a ne tjerati ih od sebe. Zašto se tako radilo? Sigurno se nije mislilo dalje od nosa.

Većina HRS-ovih prvaka bili su raspoloženi nacionalistički, ali nisu htjeli biti ničije prišipetlje. Govedić je odbio njemačke ponude i traženje, da se prihvati posla, jer je ispravno držao, da nitko nema prava miješati se u naše stvari.

Među HRS-ovcima bilo je i bolesnih ambicija, ali skupina od 1935. godine s Govedićem to sigurno nije bila, a još manje Orsag. Nitko se dakle nije trebao bojati, da bi iz redova HRS-a izišao »vođa«. Da su kojom srećom HSS, a poslije Ustaški Pokret, pustili slobodne ruke HRS-u, bez direktiva i komesara, on bi daleko više postigao na čelu sa starom garniturom. Sigurno je mogao odigrati daleko veću ulogu u izgradnji hrvatske države.

Šteta da Poglavnik nije poznao u dušu Govedića kao mi. On bi mu sigurno dao vrijedne savjete, što se može učiniti i kako naći spasonosan izlaz. Govedić bi poslao nekoliko »Hasana Burzića«, da opomenu neodgovorne i smutljivce, i bilo bi dovoljno da im Haso drži lekciju, pa da se spriječe mnoga zla, koja nas još danas biju radi pogrešne politike.

Također je šteta, da HRS nije dalje živio i djelovao u potpuno slobodnoj Hrvatskoj. Onda sigurno ne bi bio ničiji privjesak, nego zaista vanstranačka sindikalna organizacija, od nikoga nesmetana, koja bi u mirnom razdoblju mogla potpuno posvetiti radu na izobrazbi, te kulturno-prosvjetnom i gospodarskom podizanju hrvatskih radnika.

* * *

Što se tiče nas starih, mi smo i dalje bili članovi HRS-a, a dalje smo radili u svojim zanatima, pomagali izgrađivati hrvatsku državu i uništavati njene neprijatelje. Nastavili smo ići zacrtanim pravcem, koji je članstvo HRS-a slijedio godinama. HRS je pojačao borbu za socijalnu pravdu i istovremeno se borio za nacionalnu slobodu; kad smo postigli svoj cilj, državu Hrvatsku, automatski smo postali borci da istu očuvamo.

Većina nas je otišla u domobranstvo. Severinca sam bio sastao negdje u Maksimiru u odori stožernog narednika. Isti sam čin i ja poslije nosio. Haso je ostao na svom starom mjestu, te je nestao u povlačenju. Martinec je ostao do kraja u električnoj centrali i živio sa svojom obitelji u istoj kući. On je bio kao anđeo čuvar. Koji je bdio nad HRS-om prigovarajući nedostatcima, ali ostavši do kraja vjeran državi Hrvatskoj. Nosio je stijeg HRS-a do na vješala 1945. godine. Došao sam k njemu u Zagreb početkom svibnja te godine misleći pitati ga što ćemo. Pitam ga zar ostaje? »Da«, kaže, »ja ostajem. Kome se uteći? Zar Englezima? To je ludost. Ja znam kaj me čeka, ali neću nikud bježati. Ti si mlad, ja sam Ti pomogao, kad je trebalo, da Ti se trag zametne. Nastavi borbu koliko možeš.«

Na komuniste iz bivšeg URSSJ-a naišao sam i među domobranskim časnicima i dočasnicima. No. ponosim se da nisam čuo, da bi koji funkcionar HRS-a bio u partizanima, osim onih, koji su već prije bili otvoreni komunisti, poslodavački doušnici, štrajkbreheri i pljačkaši židovske imovine. Te i takve nisam nikada smatrao iskrenim i čestitim ljudima, pa ni HRS-ovcima.

Konačni i najjači dokaz da su hrvatski radnici, funkcionari HRS-a ljubili svoju domovinu i svoj narod je činjenica, da su srbokomunistički partizani u zajednici sa četnicima povješali i poubijali sve one, koje su uhvatili. Orsag, Pečnik, svi koji nisu bježali, povješani su 1945. godine. Zadnja žrtva bio je Vjekoslav Blaškov, koji je sa grupom Bože Kavrana radije pokušao vratiti se u domovinu i tamo se boriti za slobodu, nego li bijedno životariti u tuđini.

SJEĆANJA IZ BORBE

Kad je cijeli narod – radnik, obrtnik, seljak i činovnik složan, onda se i životni standard podiže bez revolucije i uništavanja. U razdoblju između dva rata pregovaralo se za postignuće boljih plaća, a ako to nije pomoglo, išlo se u štrajk, koga bi braća seljaci hranom pomagali. Ako i to ne bi pomoglo, složni hrvatski radnici istukli bi izdajice (štrajkbrehere), pa i režimske čuvarе, žandare i četnike, a ponegdje bi iznijeli na ulicu i direktora, kad bi taj zaboravio u čijoj zemlji živi. Hrvati nisu kukavice. Izrodi nisu Hrvati, oni su hrvatski izrodi.

Mnogi će se stariji sjećati, bilo da su čuli, vidjeli ili sami bili šumski radnici onih nepreglednih bogatih šuma Maceljske Gore (grofa Draškovića), Moslavačke Gore, Papuka, Krndije, Psunja kao i ostalih slavonskih šuma. Poznata su bila imena »Gutman«, »Gutmanova željeznica«, »Našička«, »Nihag« itd. Te, i razne manje firme, eksploatirale su to silno narodno bogatstvo u predratnoj Jugoslaviji slično kao što ga je Beograd eksploatirao u ovoj sadašnjoj, kad se ljude tjeralo na »dobrovoljni rad« u šume Gorskog Kotara i Bosne.

Delegati HRS-a nailazili su na hrvatsko roblje, koje badava uništava svoje šume. A stranci, koji su to dobili od države (šume su bile oduzete plemstvu, ili je isto bilo prisiljeno prodati ih u besćenje), pune džepove i šalju novac u švicarske banke. Obično je u šumama radila najveća sirotinja s mnogobrojnom djecom. Bez tehničkih pomagala i s najprimitivnijim alatom ti mučenici, umorni već rano od dugog pješačenja, rušili bi stabla (građevno ili ogrjevno drvo) goli i gladni. Neki su radili kao transporteri »klaftraši«, dok su drugi radili kao drvosječe.

Većina poduzeća drvne industrije imala je i svoja skladišta najnužnijih živežnih namirnica. Ljudi bi kupovali te namirnice, da si sami pripreme jelo u šumi ili da ponesu kućama. Cijene tih namirnica često su bile tako izračunate, da je radnik na koncu mjeseca morao na to potrošiti svu svoju plaću, budući da to hrvatsko roblje nije imalo nikakve zaštite. Koliko se sjećam, neki su radnici bili plaćeni 5 do 8 dinara po hvatu (»klaftru«). Drugi su imali dnevnice 8 do 12 dinara na dan za najteži rad.

Pilane i skladišta bile su uz glavne željezničke pruge, dok je u daleke šumske predjele išla uskotračna željeznica. Većina pilana imala je svoje uređaje za preradu drveta i izradu drvne robe, parketa, te građevnog drva svih profila. Poznate pilane bile su u Sušinama, Đurđenovcu,, Našicama, Novoselec-Križu i Garešničkom Brestovcu. Te pilane su bile vlasništvo poduzeća kao »Našička«, »Nihag«, »Gutman-D.D.« i drugih.

Iza ogromnog skladišta u Garešničkom Brestovcu, u maloj slamom pokritoj potleušici, živio je Hasan Burzić (»Milan« ili »Haso«), rođen negdje oko 1900. godine u okolici Cazina. Još kao mladi radnik zagrijao se za lijepa obećanja jugosindikalista iz ORS-a, koji su obećavali kako će oni pribaviti radnicima, ako ne još raj na zemlji, a ono barem mnoge bolje radne uvjete. No kad se Haso osvjedočio da ORS-ovci lažu, prešao je u URSSJ opet revno plaćajući članarinu i čekajući kada će početi borba za poboljšice. Pristupio je u Komunističku partiju i stekao veliko povjerenje, te je uskoro trebao biti primljen i u »ćeliju«. No Hasi, makar se jedva znao potpisati, postalo je tu nešto sumnjivo, te je počeo u stopu pratiti predsjednika radničke podružnice. Nije trebao dugo čekati.

Direktor skladišta Dijamantštejn, tobože pregledavajući skladište, a s druge strane predsjednik podružnice URSSJ-a Vaso, traže zgodu kako da se nađu nasamo. Haso se došulja s »ljevcem« u ruci i sluša prepirku: »Vi ste obećali 5 tisuća d dajete samo dvije«. – »To je kao predujam, dok Vi pronadete bundžije«, veli Diamantštejn. Haso se više nije mogao

suzdržati, te skoči iz zasjede i obojicu izmlati, ili kako je to on znao reći »iztambura«, te probere palu omotnicu s dvije tisuće dinara i pobjegne iz tog kraja.

Zaposlio se prvo kao drvosječa u Moslavačkoj Gori. Polako se upoznao s ljudima i dobio posao u skladištu pilane. Tu se upoznao i s radnom drugaricom Katicom, s kojom je sklopio sretan brak, obećavši joj vjernost i rekavši, da će poštivati njenu vjeru i ostati pri svojoj. Iako se lijepo udomio, nastavio je pratiti radničke probleme i jade. Vidio je da su i ovdje, kao i svuda drugdje, radnici u istom ili sličnom položaju. Kad su došli izbori 1935. godine, istakao se aktivnim radom među radništvom. Čim se u zimi 1935./36. godine sazvala osnivačka skupština HRS-a, radnici su izabrali Hasana za predsjednika podružnice.

On je predobro znao makinacije poslodavaca, pa je najprije ispitivao teren i tražio revne i pouzdane suradnike. Krug se energičnih suradnika širio, održavali su se sastanci i dogovori, te je upisivanje i pristupanje napredovalo. Haso je rasporedio po »rajonima« (selima ili šumskim radilištima) »trojke« i strogo im savjetovao, da se čuvaju plaćenika i izdajica. Savjetovao je također, da se masama radnika ništa ne obećava, nego da se najprije sve šutke organizira.

U međuvremenu, glavni tajnik HRS-a Govedić pripremao je kolektivni ugovor za sve radnike i radnice »Nihaga« s povišicom plaća od 100 do 300% i nizom drugih točaka (higijena, radnički povjerenici, roj trajanja ugovora itd.). Poduzeću se dalo skoro dva mjeseca vremena da ispuni zahtjeve radnika, a ako ne, onda je odlučeno stupiti u generalni štrajk. Poduzeću je, međutim, mislilo drugačije; smatralo je, da ima dosta vremena da razjuri kolovođe uz pomoć žandara i četnika, a drugima da natjera strah u kosti ili dade neznatnu povišicu. Odmah su se sumnjivi tipovi počeli vrzati okolo i njuškati što se sprema.

Haso je vidio da se s krvopijama neće ništa postići, ako se bude pregovaralo na ljudski način. Zato naredi »trojkama« da skupe čim više ljudi radi pregovora, te da se ljudi postroje za slučaj borbe sa žandarima i četnicima. Već sutradan u rano jutro direktor Pfeifer ide bezbrižno u ured, ne sluteći da su zaposjednute pilana i skladište. »Došli smo da razgovaramo, jer Vi niste ni odgovorili na naše zahtjeve«, kaže Haso. »Tko Vi bila i tko poslala Vas«, pita Pfeifer. –»Mi smo predstavnici radnika i povjerenici HRS-a. Ako se ne ispune naši opravdani zahtjevi, mi odmah stupamo u generalni štrajk.« »Čekati, ja zvala generalnog direktora, jer ja ne kompetentno«, veli Pfeifer, koji je vjerojatno htio zvati »sreskog« (načelnika).

No braća prekinula telefonsku vezu. Dotrčali direktorovi lakaji, uskomešala se sva pilana, ali direktor ostaje uporan, tim više, što ga lakaji bodrili. Ali kod Hase nema čekanja, te daje znak za navalu. Dvojica lakaja već leže na podu, a Haso s dvojicom povjerenika zgrabi Pfeifera u vuku ga kao crkotinu na cestu za Garešnicu. »Ako nisi kompetentan, onda neka dođu oni koji jesu. Ako se naši zahtjevi ne ispune, ili ćemo pilanu i sav pogon preuzeti mi, ili ćemo ju spaliti.« Već nakon nekoliko dana vlasnici i dioničari pristali su na sve zahtjeve HRS-ovaca i tako je došlo do pobjede bez prolijevanja krvi.

Hasan Burzić postao je uzor i simbol ne samo radništvu cijele Moslavine, nego i cijele Hrvatske, jer je glasilo »Hrvatski Radnik« opširno pisalo o tom slučaju prikazujući konkretno, što žulja hrvatskog radnika i kako može doći do svojih prava.

* * *

S druge strane Moslavačke Gore bila je pilana Novoselec-Križ. I ovdje se počelo s organiziranjem, no počelo se prenaplo, bez složenog dogovora, bez dovoljnih priprema, a uz puno vike. Zamjenik narodnog zastupnika, maloposjednik iz obližnjeg sela, bio je duša i srce svega, ali je manjkao sposoban sindikalist organizator, koji bi uz to bio pošten i čestit Hrvat. Stoga je trebalo mnogo više vremena i mnogo žrtava prije nego li je došlo do

značajnijeg uspjeha HRS-a u Novoselec-Križu.

Čim se počelo govoriti o organiziranju, odmah su se počeli naokolo vrzati četnici. Oni su dobili posjet najviših iz Zagreba, koji su tu upriličili lov na divljač. Međutim, stvarno je bio zamišljen «lov» na istaknute Hrvate rodoljube u tom kraju. No ni mjesni članovi HRS-a nisu spavali, pa su bila ubijena dva četnika, dok su se ostali razbježali. Ali, kao i drugdje, vlasti su nastavile s progonom, pa je poslije toga pohvatano 39 seljaka, većinom iz sela Vežišće i Okešinec kraj Novoselec-Križa, i zatvoreno u zatvor bjelovarskog Sudbenog Stola. Predsjednik suda, Janko pl. Ceboci, našao se u neobranom grožđu. Koliko se sjećam, neki su seljaci osuđeni, a ostali su nakon istrage pušteni.

Kako sam već drugdje spomenuo, u zadnjim godinama predratne Jugoslavije HRS se naglo širio i uvijek je nedostajalo sposobnih ljudi za dužnost u provinciji. Tako su mi pripovijedali stari prijatelji iz Središnjice, da se cijelu jednu večer pretresalo moje ime, kad se tražilo čovjeka za Radničku Komoru u Karlovcu. Polovica je bila za mene, a polovica protiv. I protivnici i znanci znali su naime, sa onu »demonstraciju nijemih« na 25.11. 1939. godine nije organizirao nitko drugi, jer, rekoše oni jaki redari stalno su skakali Mrzlečkom po upute. Zagrebačko redarstvo se našlo iznenađeno. Pitalo se, tko je mogao skupiti tu tisuću ljudi bez da se što unaprijed primijeti.

Stvar je, međutim, bila ovakva. Ja sam u to vrijeme bio već mjesecima bez posla, životario sam i prehranjivao se u »Narodnoj Kuhinji«. Tek tada sam stvarno upoznao ogromnu bijedu nezaposlenih, koji su spavali na poljima, na klupama, ili onih malo najtanji, na slami po šupama. U tim okolnostima sreo sam Martina Lesjaka, koji je bio otpušten iz tvornice šibica u Dolcu, a koji je tada spavao u Zagrebu na klupama bivših prostorija Središnjice u Frankopanskoj br. 7. I on je bio ogorčen; kad bi mogao, digao bi u zrak cijelu Jugoslaviju. Razgovarali smo tako o našem jadnom položaju. Ja sam već prije pomišljao na demonstracije, a on je obećao, da će mi pomoći u organiziranju. Dogovorili smo se da će raditi po uputama, obići sve »Narodne kuhinje« i sve trgove, gdje su se skupljali nezaposleni, i da će među njima pronaći buntovnu, ali poštenu sirotinju i sve takve nagovoriti da dođu pred burzu rada u Zvonimirovoj ulici da prosvjedujemo.

Za zadnje novčiće kupili smo potrebni papir, crnilo i kistove i cijele smo noći pisali parole. Na gornjem rubu svuda smo stavili crven-bijeli-plavi, dok su parole glasile ovako: »Nećemo više tuđinskog jarma«, »Bogata Hrvatska, a mi siromašni«, »Mi gladujemo, a stranci se razbacuju«, »Hrana se izvozi u besćenje, a naša djeca i mi nemamo kruha«.

Kad su sve pripreme bile obavljene, Lesjak me upoznao s pronađenim. Dali smo im dan vremena, da i oni pronađu što više ljudi, te da se svi nađemo sutra, 25. studenog u 9 sati pred Burzom rada. Baš je bio pao prvi snijeg i više se nije dalo spavati po rupama. Sutradan nađemo gladnu sirotinju kako čeka. Oko Burze već masa ljudi, a i dalje stižu sa svih strana drugi. Lesjak je u međuvremenu nabavio drvene letvice, da se učvrste plakati. U tren oka raspakovali smo parole, koje su ljudi razgrabili. Na čelo povorke stavili smo one bez cipela, s nogama omotanim u krpe, te one bez košulja, umotane u prnje. Povorka se sastojala od osmorice u jednom redu. Ta redare smo zadužili one najjače, valjda Ličane i Bosance. Molili smo sve da budu najdiscipliraniji, da šute i da se ne čuje niti jedna riječ, jer parole, bose noge i gole grudi sve govore.

I tako, te silne mase, kao da su iz neba pale. Dok smo mi načelu već blizu trga »N«, nove su se skupine instinktivno priključivale povorci, no više nismo imali plakata s parolama. Išli smo na »Hrvatski Dnevnik« i »Jutarnji List«. Ti dnevnici, kao i »Novosti«, donijeli su naše slike. Pisalo se o tihoj povorci – »demonstracija nijemih«. Do banske rezidencije povorka se već malo smanjila, ali je još uvijek bila jaka. Kad smo došli pred banske dvore, rečeno nam

je, da izaberemo pet delegata za pregovore, a onda da napišemo naše želje Banu, jer tamo je tih dana bio samo njegov zamjenik, podban.

Cijela ta demonstracija bila je uvrjeda HSS-e, pogotovo zato, što su parole bile nacionalističkog karaktera. Kako rekoh, mene su prepoznali, pa se to u Središnjici svakako tumačilo. HRS se od te demonstracije ogradio. No, zar sam trebao drugačije raditi? Bio bi najveća ništarija, da sam se pokorno držao (kao i neki ovisni) uputa »vodstva«, jer mi je već od prije nos bio pun premudrog »lajbeka«, koji je bio zakopčan, ali samo prema nama nacionalistima. Već kad smo prošlih godina vodili iz Bjelovara deputaciju na Prilaz, tajnik nas je rekao, da nas predsjednik ne može primiti. Ali za sporazumaše i komuniste »Vođa« je uvijek imao srca i vremena da ih primi.

* * *

Poslije »demonstracije nijemih« nisam više mogao lutati bez posla, pa sam si našao namještenje u daruvarskoj ljevaonici kao alatničar. Nikome nisam pričao tko sam i čime se »usput zanimam«, nego sam ispitivao situaciju i teren. »Postoji li sindikat?« Ne! URSSJ je već pokušao dva puta, a isto tako je i HRS pokušao da organizira podružnicu. Međutim, provedba je bila skoro nemoguća; narod nije imao razumijevanja za zajedničke interese. »Kakve su plaće?« - U ljevaonici od 1,50 do 4 dinara na sat. U kamenolomima vrlo loše. U poduzeću »Industrija« bijedno, u ciglanama nikako. Najviše je radnika radilo po vinogradima, kojima je bilo najgore, upravo kao robovima prije Krista. Pet dinara od jutra do noći, bez hrane samo nešto malo pića; tako je plaćao Jovanović. Drugi su plaćali i osam dinara na dan, a najbolji u sezoni i do deset dinara, ali opet bez hrane.

Velike šume i krasne livade u okolici Daruvara bile su nekada vlasništvo grofa Jankovića. No Prvi svjetski rat donio je mnogo promjena. Ljudi, koji nisu imali ništa, obogatili su se na tuđem. Tako, npr. Gross, koji je prije rata tržio iglice, obogatio se za vrijeme kao vojni nabavljač, prodavanjem pokvarene hrane i razvodnjenoga vina. Nakon rata dobio je grofovske zemlje, koje je onda rasparcelirao i prodavao za gradilišta kuća. Osnovao je i vezanu štednju (ako bi netko štedio i godinama, a samo jedan mjesec ne bi uložio, sve bi mu propalo). Gross se tako širio i postao je vlasnik »Pivovare« i »Industrije«, koja je stvarno bila trgovina na veliko za snabdijevanje manjih trgovaca, nabavljanje za vojsku, pečenje kave od ječma itd. Svuda je imao banke, ali ne pod imenom Gross, nego pod naslovom »Daruvarska štedionica«.

Gross je tako postao najjača ekonomska sila u okolini i samo mu je još smetao velika dobričina Effenberger sa svojom ljevaonicom i tvornicom strojeva. Taj se međutim zadužio kod Grossa u banci, jer je tako reći, dijelio svoju zaradu s radnicima. Kad je Gross znao, da mu Effenberger u izvjesni čas neće moći vratiti dug, pritisne ga i dade mu zaplijeniti tvornicu, davši Effenbergeru samo mali dio od zaplijenjene vrijednosti. Zato je i ta tvornica postala vlasništvo Grossa. On je, dakle, bio najjača tvrđava koju je trebalo osvojiti.

Već nakon mjesec dana boravka u Daruvaru potajno sam sazvao osnivačku skupštinu HRS-a. Slijedeći mjesec dana vršile su se pripreme, dogovori i pristupanja. Koncem prosinca primio sam posao, a već početkom ožujka slijedeće godine sazvao sam protestnu skupštinu, na koju sam pozvao dra. Juraja Krnjevića i Hasana Burzića.

Naš nikad zaboravljeni Haso govorio je po prilici ovako: »Na poziv mog starog druga i borca Andrije došao sam, da ispitam stanje kako vi živite. Pošto niste bili organizirani, poslodavci su vas mogli pljačkati po miloj volji. Ako nećete pristupiti u HRS, mi vas nećemo siliti, pa neka vas i dalje krvopije pljačkaju. Ako se pak učlanite, HRS će vam pomoći, da svojim vlastitim snagama poboljšate ove ropske plaće. To vam jamči već ime Mrzlečki. A ako njemu bude trebala moja pomoć, ja ću doći sa cijelom satnijom boraca. Ne znam

ni čitati ni pisati, jer je moje pero bio kramp, lopata i capin, ali se borim za bolji život hrvatskog radnika. Tko se nama suprotstavi, mi ćemo naš radnički zakon pisati ljevčom po leđima izrabljivača.«

To nije bila šala, jer Haso se nije znao šaliti. Govorio je od srca, bez demagogije, koje su ljudi bili siti. Dovoljno je bilo da Haso namršti lice i poslodavci su znali da nema šale. Još prije, ako se negdje ja ne bih osjećao dovoljno jakim za pregovore, uzeo bih njega sa sobom. Slika njegove odlučnosti često je već sama bila dovoljna, da se kolektivni ugovor potpiše bez »Paritetne komisije« i manevriranja sa četnicima i štrajkbreherima.

Nakon te skupštine došli su odsvuda odlučniji prvoborci, da pomognu izvršiti pripreme za generalni štrajk Daruvara i okolice. No već prije štrajka kamenolomi su sklopili bez ikakve borbe kolektivni ugovor s osjetljivom povišicom plaća. Također su to učinili gradsko kupalište, ciglane, opekarna građevinska poduzeća i obrtnici, kao i većina vinogradara.

No Gross je namjerno zaposlio u »Industriji« četnike iz JUGORAS sindikata, pa se nije moglo izbjeći okršajima. On je sam povećao plaće u Pivovari, ali je rekao de će u pitanju radnika u tvornici strojeva sam odlučiti, koliko je tko zavrijedio, te je počeo otpuštati one, za koje je čuo da su organizatori. Jovanović isto nije htio povisiti plaće kako bi trebao, pa smo radi ove dvojice najavili opći štrajk. Bilo je tučnjave sa žandarima, ali mrtvih nije bilo. Gross i dalje nije pristajao na zahtjeve, nego je odlučio preseliti tvornicu u Srbiju. Osim toga imao je više dohodaka od vojske kao nabavljač, nego li od Tvornice strojeva. Mi smo opsjeli tvornicu i držali straže. Tokarski naučnik Gabrijel Juriša (»Gabrek«) prvi je izvjesio ogromnu crven-bijelu-plavu zastavu na dimnjak i s revolverom u ruci natjerao štrajkbrehere van iz tvornice. On je junački poginuo 1946. godine kao »Križar« u šumi skupa s drugovima, koji su isto tako bili nekadanji članovi HRS-a.

Nakon dvotjednog štrajka u tvornici strojeva vidio sam, da će biti najbolji izlaz, ako predložim Grossu, da ću se ja sam povući iz tvornice, ako on pristane dati povišice i ostaviti tvornicu u Daruvaru. No, ako bi i dalje mislio tvornicu seliti, zaprijetili smo se, da ćemo ga ubiti kao psa (već je jedanput bila eksplodirala bomba u njegovoj vili, ali Gross nije bio u kući, kad se to dogodilo). Gross je dao znatne povišice i pristao da sve proda »Hrvatskom Radiši«, ali se ipak sam spremao na odlazak iz Daruvara.

Jovanović je preko doušnika čuo što mu se sprema, te je također dao povišicu. Sreski načelnik Branimir Broz isto je dobio opomenu, pa je otišao, jer se nije osjećao sigurnim. Jedan od Grossovih sinova bio je počeo terorizirati sa četnicima naše članove Hrvate, pa je isto dobio opomenu i umirio se. Sve u svemu, pobjeda HRS-a u Daruvaru bila je potpuna.

* * *

Mnogi će pitati, kako je to bilo moguće provesti. Evo kako, kad sam stigao u Daruvar, prvo sam otišao svećeniku i zamolio ga da me stavi u vezu s mjesnim članovima Križarske organizacije. Njih sam zamolio za suradnju i za imena studenata i gimnazijalaca (hrvatske revolucionarne mladeži), te da mi kažu za svakog čovjeka tko je i što. Kad sam dobio sliku o svemu, znao sam kako ću se ravnati. Što se tiče manjina, te sam imao uza sebe. Zagorce, koji sačinjavaju najveći dio hrvatskog pučanstva okolice Daruvar, poznao sam u dušu, pa je bilo lako.

Pučanstvu pravoslavne vjere, od kojeg se priličan dio osjećao Srbima, govorio sam po prilici ovako: »Braćo i drugovi, ako se među vama nalazi koja budala, koja je samo radi našeg hrvatskog imena protiv nas, te zato jer je pravoslavne vjere i pristaje da ga pljačkaju kapitalisti s beogradskom pomoći, molim vas, da takvog ne osuđujete, nego da ga žalite što je tako zaostao i što se daje voditi od svoje čaršije i pokvarene gospode. Vidite, da je lud i slijep. Rastumačite mu ovo: Kao što su se svi pljačkaši i krvopije složili protiv nas, tako se i

mi moramo složno boriti. Naši želuci i želudci naših obitelji ne pitaju čiji ih kapital pljačka. Ovo je hrvatska zemlja, ali HRS se bori da svima bude dobro, pa će i vaši želudci biti veseliji, ako im HRS isposluje više i bolje. Naši želudci sile isto i nas na slogu bez obzira na vjeru i narodnost. One pak, koji budu štrajkbreheri iz prevelike mržnje na hrvatsko ime, kao što su to većinom četnici, mi ćemo opametiti s »ljevcem«, ako im lijepe riječi ne pomažu.«

* * *

Nakon uspješnog organiziranja u Daruvaru nastavio sam voditi podružnicu HRS-a, te »usput« raditi na revolucionarnom polju šireći nacionalističke letke, brošure i drugi materijal i nabavljajući oružje. U drugoj polovici srpnja 1940. godine trebao sam putovati u Zagreb, te mi jedan odbornik preporučio, da mogu ići besplatno s jednim njegovim kolegom, koji je bio šofer kod nekog tvorničara cementa iz Splita. Tvorničar me vrlo rado primio i smjestio me otraga u auto, koji nije imao krova. Iskoristio sam takvu priliku i sve do Zagrebačke Dubrave sije kroz sela letke i brošure s kartom buduće Hrvatske Države, a da tvorničar to uopće nije primijetio. U Zagrebu na Središnjici bili su svi rezervirani; jedini Blaškov, sa svojim nacionalistički orijentiranom omladinom, zamalo me nije ljubio.

Dok sam ja po Zagrebu obavljao poslove, neki naši u Daruvaru, posebno Neuman i Toni Terčar, osjećali su se već toliko jaki, da su počeli bacati letke po gradu i u parku usred bijela dana. Bili su uhvaćeni i pod batinama sve priznali, pa čak i tko im je davao oružje. Također su pohvatani svi uži odbornici HRS-a kao i potpredsjednik podružnice Pavić.

Kako je sve došlo na javu, sva se žandarmerija požeške županije angažirala da me uhvati, kad se budem vraćao. Već od Zagreba sam praćen, a kad se u Banovoj Jarugi ušli u vlak žandari, vidio sam po njihovom držanju o čemu se radi, pa sam sav novi propagandni materijal, koji sam ponio iz Zagreba, neprimjetno izbacio kroz prozor. U Daruvaru je čekala druga grupa žandara i svezani Nauman i Terčar.

Strašno su nas tukli. Žena, vidjevši da me sutradan žandari vode na premetačinu kuće, sakrije ostatke letaka. Bilo je letaka i u susjednoj zgradi, ali srećom nisu sve temeljito pregledali. Na ispitivanju Pavić me teretio za sve, no onda se snašao i preinačio izjavu, da sam ja snabdijevao ljude samo letcima a ne oružjem.

Imali smo ipak sreću, da smo vođeni na Sudbeni Stol u Požegu, a ne u Beograd. Svaka čast požeškoj revolucionarnoj mladeži, koja je sve poduzela, da su naš boravak i suđenje dobro prošli. Upravitelj zatvora, Štef Juranić iz Bjelovara, zinuo je od čuda vidjevši me u okovima, a ostali privezani za mnom. Odmah vikne: »Skidaj okove!«, a poslije nije već znao kako bi mi pomogao. Mogao sam se čak šetati i po gradu, tobože kao »majstor«. Upravitelj bolnice, puk. Ivica Starčević, također se začudio, kad je vidio da sam u toj grupi, koju treba spasiti. Sve mi je rekao kako će biti suđenje, te da ne trebam bježati.

Ja sam mislio na bijeg, ali Juranić mi je rekao: »Pa nemoj mene zavaravati, koji Ti sve najbolje činim. Sve će dobro proći i pustit će Te da se iz slobode braniš, pa onda bježi«. Došli su nas braniti dr. Kuntarić i dr. Radočaj, a it Bjelovara dr. Galgovski, koji mi kaže: »Ta Andrija, ja ću ići Tebe braniti na kraj svijeta, a ne samo u Požegu.« Nakon dva prekinuta suđenja, gdje su svih pet sudaca vijeća bili Hrvati i gdje se sve ono što su žandari tvrdili uopće nije uzelo u obzir, pušteni smo, da se iz slobode branimo do rješenja. U Daruvar više nisam mogao ići, nego sam morao opet ženinim roditeljima.

HRS-ova podružnica u Daruvaru se raspala, jer umjesto da su iz Središnjice poslali druge ljude, koji bi nastavili upravljati, oni su pokupili sve spise i blagajnu i odnijeli u Zagreb. Ja nisam htio mnogo ispitivati, a još manje sam želio poviriti u Središnjicu, jer kad sam pao u zatvor, svi su od mene digli ruke kao da sam gubavac i službeno su me se odrekli, samo da se Hrvatska Seljačka Stranka i »Vođa« ne bi zamjerali Beogradu. Kakva razlika između

hrvatskih nacionalista u provinciji i vodstva Hrvatske Seljačke Stranke!

Što se mene tiče, pa logično da sam radio revolucionarno na svoju ruku. Zar sam mogao raditi drugačije? Hrvat sam!

SJEĆANJA IZ DANA PORAZA I NOVE OKUPACIJE

Neprijatelji države Hrvatske uvlačili su se svugdje pokušavajući na svaki mogući način nanijeti nam što više zla. Svoju infiltraciju su pojačali pogotovo pred konac rata, te su i kao pripadnici oružanih snaga naših tadanjih saveznika pokušavali rušiti temelje države. Tako sam dočuo od mog bivšeg radnog druga, da u njemačkoj zrakoplovnoj školi (1941. god.) kraj Zagreba (Borongaj) rade neki bivši komunisti iz URSSJ-a i nešto spremaju. Kako sam bio u istoj radionici, sprijateljio sam se s nekim Slovincem, koji je radio u toj skupini na uzletištu kao njemački državljani, ali ima među nama i nekoliko Hrvata. Zapalit ćemo benzinske rezervoare i baciti krivnju na Hrvate, tako da će Nijemci Hrvate pobiti i stvoriti svađu.

Kad sam imao ime urotnika, otišao sam na Ustaški Stožer i rekao o čemu se radi, te da je potrebno pratiti te ljude. No tamo mi je odgovoreno da ih se ne može sumnjičiti, budući da nisu još ništa napravili. Dogodilo se, međutim, da su urotnici saznali o mom izletu, te sutradan, kad sam prolazio kraj hangara, priđe mi bivši URSSJ-ovački predsjednik drvodjelske sekcije za donji dio Zagreba, koji je sada nosio njemačku odoru i također bio šef »Kulturbunda«, a ujedno i vođa urote. Kad smo bili na samo iza hangara, on izvadi revolver i zapita: »Što si ti, partizanski gade, jučer radio u Ustaškom Stožeru?«

Izgledalo je, da su mi dani odbrojani, ali spasio me neočekivani dolazak zapovjednika radionice. On nas je obojicu odveo do zapovjednika uzletišta, gdje sam opet razložio sve, dajući zapovjedniku imena urotnika. Svi su bili uhapšeni. Slovence su saslušali Nijemci, a Hrvate naši. Nakon dovršenog saslušanje bio sam i ja pozvan na redarstvo, gdje mi službujući činovnik reče, da sada o meni ovisi njihov život ili smrt. Rekao sam činovniku: »Ja sam svoje učinio, a Vi sada učinite Vaše. Ako možete od njih stvoriti čestite Hrvate, oprostite im, a ako ne, neka im onda bude onako, kako su oni nama željeli.« Interesantno je, da su svi do jednog od tih ljudi bili prijašnji URSSJ-ovci. Poslije sam čuo, da nitko od njih nije bio kažnjen. Dalo im se straha i ljudi se opametili.

Kasnije 1944./45. radi tih stvari imao sam neprilike na glavnom stožeru protuzrakoplovstva, te sam vidio, da je bolje maknuti se. Posavjetovao sam se sa Martincem i drugim starim prijateljima, a baš sam upravo bio čuo kako jedna žena iz Zagorja pripovijeda, kako je sve pod partizanskom kontrolom. To me je opeklo, te sam odlučio otići u taj kraj. Martinec me snadbjeo s alatom i materijalom, da mogu i proživjeti.

Zapovjednik partizana na tom području bio je August Herceg »Brko«, koji je prije mnogo godina radio u krapinskoj tekstilnoj tvornici »Žutnica«. Već tada je bio partijac i sposoban organizator URSSJ-a za onaj dio Zagorja, Sam se smatrao Titovim zamjenikom. Još pred sam rat, kad bih išao u rodni kraj, ja bi njemu i sličnim s užitkom pljučkao u brk. Đavao je dugo vremena čuvao Brku; imao je sreću i u ratu, pobjegavši gol iz zatvora po snijegu u zimi 1944./45. godine.

Poslije povlačenja partizani pozatvarali rođake, jer da oni moraju znati gdje je moje gnijezdo. Bilo im je važno saznati, da li gdje vodim aktivni otpor. No, imao sam sreću i pobjegao u Sloveniju, gdje sam se sakrivao dvije godine. 1947. godine vratio sam se u

Bednju i pokušao sam raditi, jer tamo su me svi poznavali i zagovarali.

Izdajice su se natjecali, tko će pobiti više Hrvata, pa su među prvim žrtvama bili prvaci HRS-a. Jednom zgodom došla su mi u Bednju dvojica starih članova iz Zagreba i pripovijedali mi, kako su komunisti povješali većinu HRS-ovih funkcionara. Vele mi oni: »I za Tebe su se raspitivali, da li si živ, da i Tebe likvidiraju. Kad su nas došli pitati, mi se dosjetili, pa im »točno« rekli, gdje si ubijen i kako.« »Čuvaj se!« Zatvora se ipak nisam spasio, ali sam kroz sve zatvore sretno prošao.

Nakon mog izlaska iz zatvora, Brki je dodijalo slušati, da sam još uvijek živ, te odluči, da će me likvidirati. Njegov šurjak dođe me u velikom strahu obavijestiti o Brkinim planovima. Veli: »Moj svak Brko dolazi sa svojom bandom navodno loviti ribu, ali s planom da Tebe navuku u stupicu pod izgovorom da im se pokvario motor i da Te onda ubiju. Daj se skloni i ne izdaj me.«

No, dok je Brko stvarao svoje planove, Bog je za njega isplanirao drugo; pojeo je neko meso i dobio otrovanje. Ja sam tek osam dana kasnije saznao, da je Brko umro u bolnici na »Rebru«. Kad su ga mrtva vozili na putu za Krapinu, gdje ima spomenik, na ravnoj cesti u Šemnici lijes padne iz teretnjaka i kotrlja se po ravnim njivama. Baš tamo je on po obroncima Strahinjščice sudio ljudima i na strašne načine ubijao mirne i dobre seljake i seljanke; ljude su žive pekli, mog bratića s pilom prepilili, jer ih na moj nagovor napustio. Katu Košanski, majku od petero djece, uzeli su tamo i ubili zato što je rekla »Što ćete vi ušljivci pobijediti, a ako i pobijedite, kako će to izgledati!« Ubili je i bacili u grmlje, a tijelo joj našao lovački pas kad je snijeg okopnio. Petero djece ostalo bez majke.

* * *

U prolaze kroz zatvore sreo sam se također s Ivanom Kosakom, zvanim »Ivac«. Poznao sam ga još od prije rata kao proletera i komunistu. Za vrijeme kraljevske Jugoslavije navodno je kroz prozor ubio svog rođaka Tomu, kad je među pripadnicima HSS-e nastalo cijepanje u komuniste i nacionaliste. Nekoliko je puta bio u zatvoru u Bjelovaru, ali ne radi tog ubojstva, nego radi komunizma. Po svršetku rata bio je upravitelj »popravnog« doma u Lepoglavi, a zatim u istoj funkciji u staroj Gradiški. Kasnije je bio direktor pilane u Novoselec-Križu, gdje se sam ubio.

S Kosakom sam se sreo, kad sam s drugima bio uhvaćen, nakon što je naša zavjera za oslobođenje zatočenika iz logora Lepoglave bila otkrivena. Kad su nas nakon tog neuspjelog pothvata vodili svezane kao stoku iz željezničke stanice Gradiška u logor, mi »oslobodioci Lepoglave« bili smo odvojeni i šikanirani. Za vrijeme boravka u logoru komandir Pavlović me je tri puta za ništa vodio na raport pred Kosaka. On, ispod oka tobože pita odakle sam, a ja isto napravio se da ga ne znam, kažem da sam iz Zagorja, a inače »luđak«. Komandir Pavlović nije znao što bi sa mnom, budući da me Kosak nije kaznio.

Kad sam prije mog bijega u Austriju, a prilikom kolinja u Lepoglavi, pripovijedao o tim doživljajima s poznanicima, veli mi tada jedan umirovljeni stražar: »Kosak je strastven lovac i kad smo jednom išli iz lova u moju klijet, on se raspripovijedao o svojim doživljajima, pa i o Vašem bratu Izidoru »Žigi«. Rekao mi je tom prilikom, kako je prekasno došao u Bjelovar. Reče: »Da sam ga našao živa, ne bi ga Vlasi (tj. jedna Srpkinja, partizanka, »Savka« iz Osijeka koja je bila u njega zaljubljena, a on nije reagirao na nju, pa ga je zaklala) način ubili«. Poslije toga je plakao i dugo se nije mogao umiriti.

* * *

Najveći broj izdajica i krvnika hrvatskog naroda izbacio je komunistički URSSJ. Čim bi se koji od njegovih članova opametio i vidio da to nije borba za radnička prava, nego biološko

uništenje Hrvata po Srbima, Tito i njegovi ortaci odmah bi se pobrinuli da takav drug nestane s pozornice. Kad sam bio u zatvorima zajedno sa »INFORMBIROVCIMA« dobio sam uvjerenje, da se većina njih ne proganja radi Staljina, nego zato što su prigovarali da to nije nikakav komunizam i da su prevareni.

Zato Joža Kumrovčan nije dao pobiti samo HRS-ovce, koji su se povukli uvidjevši da je sve ono što su komunisti prije obećavali velika laž. Bio sam u zatvoru u Zagrebu, Petrinjska ulica 12, soba 25, s jednim bivšim velikim komunistom, koji mi se šaptom ispovijedao, kako se razočarao. Zaklinjao se, da će sve srbokomunističke laži spaliti, da mu djeca to ne čitaju.

Na vojnom sudu bio je sa mnom i N.N., bivši predsjednik jedne URSSJ-ove sekcije i tajnik partije za jedan dio Zagreba. Razočaran, pričao mi je strašne stvari. Ja sam mu rekao ukorno, da sada, kad je vidio istinu, ne smije prepustiti da nas Srbi unište, nego neka i dalje ostane u partiji i štiti hrvatske interese. Veli, da je sve prekasno: »Tito će radije uzeti na položaje bivše neprijatelje, jer ti će mu vjerno služiti, nego li nas, koji mu u brk kažemo, da je sve bila laž i da je to bila borba za Veliku Srbiju, a ne za socijalnu pravdu.«

U istoj ćeliji bili su i četnik Iso i milicajac Uroš. Iso napao Uroša, da zašto je ženio »Baricu« iz Samobora. Ali ni Uroš ne šuti: »Gade četnički, ak sam ja oženio Hrvaticu katolkinju, ti si uzeo Švabicu. Moja Barica meni dnevno nosi, a tebe tvoja Švabica zaboravila. Ja sam se rodio u Hrvatskoj, pa zašto da radi vas tu zemlju mrzim? Vi sa vašim učiteljima i sveštenicima sve ste nas kao djecu huškali, da u okolici Slatinskih Drenovaca čim se smrači idemo ubijati katolike sjekirom, pa da ćemo se tako posvetiti.«

Uroš je bio u zatvoru radi »nevršenja službe«, a u stvari, jer se izbrbljao o krađi iz engleskog paviljona na proljetnom velesajmu u Zagrebu. Veli mi: »Vidjet ćeš, ja neću dobiti niti jedan mjesec kazne, jer su glavni kradljivci bili viši oficiri, a ja držao stražu i nosio; štofova, kože, nakita i zlatnih satova nakrao sam, da više ni ne trebam raditi. Fućka mi se za miliciju.« Poslije na vojnom sudu kazao mi je: »Čim su me počeli ispitivati rekao sam, taj i taj pukovnik, taj i taj major su mi zapovijedali, a ja sam morao slušati.« I zaista, dobio je samo mjesec dana »kajzerice«.

Isto tako mi se ispovijedao i jedan bivši pravoslavac, koji je bio prešao u evanđeliste-subotare samo zato, jer veli, »kad bi dolazio izmoren kući iz tvornice, njihov bi ih prota raspoređivao, kuda će koja grupa operirati, da kao tobožnji »Križari« ubijaju ugledne Hrvate u okolnim selima. To je bilo 1945./46. godine. Tako smo išli ispod Papuka, jednu noć u jednom, a u drugom pravcu. I baš je prota bio u tome glavni. Zato ja više neću biti u toj vjeri. Pobjegao sam, ali su me pronašli, i evo sada me proganjaju radi 'subotarske' vjere.«

Dosta se poznanika iz URSSJ-a izliječilo i okrenulo, pa se povukli da rade kao obrtnici u manjim selima. Ne znam kako i zašto su se takvi meni ispovijedali. No što je to koristilo, kad je zrak bio otrovan, a komunistima i sam davao pomagao izmišljati nove trikove, kako da se održe i kako da uvuku nove ljude u to zlo.

* * *

Kad sam izišao iz zatvora, netko me spojio sa glasovitim brusačem Antunom (»Toni«) Negro. On je došao iz Bjelovara u Bednju baš na Antunovo, da razgovara sa mnom o poslu. Ja bi naime za njega kovao britve i škare, a on bi fino brusio i tako bismo obadvojica dobro prošli, jer toga još nije bilo. Kod mene u kući on je cijelo vrijeme gledao u veliku sliku sv. Ante, no ja i žena nismo se htjeli »sjetiti« da mu čestitamo imendan, jer smo ga iz mladosti poznavali kao komunistu. Nakon duljeg vremena konačno nas on zapita, kako to da mu

ne čestitamo imendan. To zapita i onda se rasplače i počne da se ispovijeda. Rekli smo mu, neka to kaže svećeniku, ali on i dalje govori kroz plač: »Milkica i Andrija, znate kako sam ja imao pobožne roditelje. Ali proklete ideje! Laži i opet laži! Kako sam sada nesretan. Da nisam bio komunista, bio bi sretan, pa makar trpio kao i svi poštteni Hrvati. Bog me na vidljiv način kaznio s djetetom. Nigdje ne nalazim mira. Vas dvoje mi sigurno niste čestitali imendan, jer mislite da sam 1945. godine kao šef OZNE ubijao Hrvate, pa dao ubiti i vašeg brata »Žigu«. Da, kriv sam, ali opet i nevin. Svi smo mi bili samo oruđe u srpskim pandžama, da ubijamo svoje. Zato sam se davno povukao iz svojih funkcija. Ali opet nemam mira.«

Negro nije poslije živio dugo. Bio je šlagiran, a sigurno je i strašna grižnja savjesti tome mnogo pripomogla. Kako je lijepo imati čistu savjest, a kakav je poraz kad muškarac plače, jada se i ispovijeda, nemajući nigdje mira, jer zna da je bio izdajica i ubojica svog naroda.

* * *

Sigurno je, da još ima na životu onih, koji se dobro sjećaju HRS-a, a možda su čak bili i njegovi članovi. To su već stariji ljudi, možda u mirovini, možda još čekaju na istu ili su pak nezaposleni. U policijskom okupatorskom režimu na takve se uvijek pazilo i uvijek će se paziti, što će kome reći. U kartoteku se unáša i ono što čovjek misli, koje su mu slabosti, da li pada na piće ili žene, da li je častohlepan ili je materijalista, što govori i s kim se druži. Ostavi ga se, ako može biti koristan za vladajuću klasu, ili ako je imao sreću, pa našao nekoga tko ga štiti, ili je otišao u zabačeno selo, pa budući da šuti, robuje i trpi, bezopasan je.

UDB-ine kotarske kartoteke traže od općina podatke o svakome. Ako je Jovi ili Vasi nešto sumnjivo, on će to izvidjeti, jer on ima vremena. Za njega radi deset hrvatskih robova.

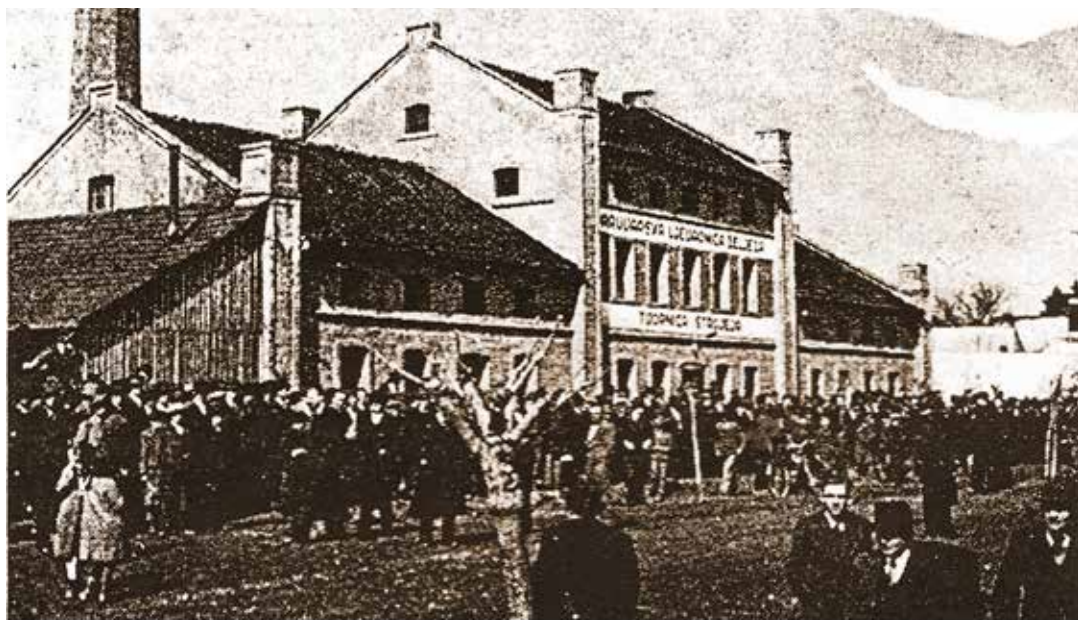
Sa svakim hrvatskim radnikom, koji ide u inozemstvo na posao, ide na nadležni konzulat i njegova karakteristika, a konzulati su u više od 90% slučajeva u rukama Srba. Jovo i Vaso ovako misle i dogovaraju se: »Treba povećati nadzornu službu i naći agente među njima samima. Oni će misliti da rade za državu Hrvatsku, ali će nesvjesno raditi za nas. – A kako to? – Jednostavno, huškajući ih da se svađaju, stvaraju razdor i provokacije. Preko kartoteka uvijek ćemo naći pogodne osobe, koje će rovariti među svojim. Iz zatvora ćemo uzeti kriminalce i dati im političke papire. Emigracija je već pocijepana, a s takvim kriminalcima možemo je još više pocijepati, a one najopasnije među emigrantima pobiti. Lako ćemo im obećati kuću ili vilu, a za veće zadatke i masniju svotu. Novac i tako nije naš znoj, nego njihov. Uzmimo im novac i s njihovim novcem kupujemo njihove ljude, da se međusobno uništavaju. Tako će nastati opće nepovjerenje, svi će sumnjati u sve, a one najveće idealiste lako možemo uništiti na stotinu načina.«

»Zato drugovi, ne žalimo prodati svu privredu i narodno bogatstvo, da kupimo ljude, koji nam trebaju i da ostvarimo san starog cara Dušana, naime Veliku Srbiju. A u međuvremenu, naše veze s Rimom donose nam ugled. Zato trebamo klicati: »Živjela Partija!« - A Tito? Pustimo ga, dok radi za Veliku Srbiju, a čim mrdne bit će nagrađen s penzijom, jer ipak je uspio uništiti Hrvatsku sve bez srpske krvi.«

Tako se naši krvnici dogovaraju na našem svetom tlu, tako s našim znojem i našom nesvjesnom pomoći to ostvaruju. Dokle ćemo to trpjeti, bespomoćno gledati i glupo umirati? Nije dovoljno vikati ili plakati. Iz naših redova trebamo izbaciti mlade Hasane, koji će iskesiti zube i reći: »Dosta je toga!« Bilo ovako ili onako, ali nekada se mora volove ljevčom upregnuti, pa ne znaju kako su jaki, ako su složni.

- Protestna skupština u Daruvaru 2. 2. 1940. god.
Autor otvara istu, te predaje riječ glavnogovornicima Dru. Jurju Krnjeviću i Hasi Burziću. Daruvar sa okolicom počeo je vedrije gledati u budućnost.

Štrajk u Daruvarskoj tvornici strojeva travanj/svibanj 1940. god.

- Protestna skupština u Daruvaru 2. 2. 1940. god.

Autor otvara istu, te predaje riječ glavnogovornicima Dru. Jurju Krnjeviću i Hasi Burziću. Daruvar sa okolicom počeo je vedrije gledati u budućnost.

Govedić u činu dopukovnika.

Pisac u činu zrakopl. stožernog narednika

Moj me je prijatelj upozorio, da u mojim sjećanjima na poraz i okupaciju fali redosljed i da bi ga trebalo popuniti.

A gdje započeti te kuda i kako umetnuti?

Da, nedostaje opis povlačenja, raspust »KPD Lepoglave« i bijeg iz zatvora. Povlačenje sam izostavio namjerno iz razloga, što se ne smijem sjetiti na ono vječito seljenje, a o raspustu lepoglavskog logora zato jer je bilo i previše neuspjelih stvari pripremano pa čemu to više spominjati; tim više, jer ima još mnogo živih sudionika, a koje se ne bi smjelo u opasnost dovesti. Kod našeg hapšenja mnogi su se na primjer razbježali u šume bojeći se spavati kod kuće, a jedan se seljak iz straha objesio, no o tome kasnije. Morali smo više puta seliti. Naše nam je dijete često ponavljalo pitanje: »Da li ćemo ikad trajno ostati u svojoj kući i na jednome mjestu?« Povlačenje je bilo za mene – obična pojava.

Od mog seljenja bilo nam je pokućstvo jeko ruinirano. Među najmilijim dragocjenostima u našem domu bila je »Madona s djetetom«, dar nezaboravnoga borca i vjenčanog kuma Franceka Kostanjevca, a kojega su komunisti, kako smo čuli, rasjekli na komade. Bez sumnje, da nas je ona, koja je morala u štali potražiti rodilište te kasnije emigrirati u Egipat, na vidljiv način čuvala, posebno za vrijeme i nakon rata. Srećom su domobrani pravovremeno pronašli na pruzi smrtonosne mine pa je seljenje išlo nekako.

Djeca su imala stalno proljev od nekakvog pravljenog mlijeka. 1941./42. preselio sam obitelj u Kupinovac kraj Bjelovara i tamo kupio kravicu da mi djeca u općoj nestašici hrane barem dobra mlijeka imaju.

Kako je opasnost od partizana bivala sve veća, preselili smo se 1943. opet u Zagreb i svakako uzeli kravicu sa sobom u vagon. Do Križevca »letjeli« smo dvaput u zrak. A pred povlačenje iz Klanječke ulice u Zagrebu strpamo opet sve u vagon. Napustili smo kuću u toj ulici prije podne, poslije podne bila je već bombardirana. Između Velikog Trgovišća i Luke pronašla je željeznička straža ispred našeg vlaka 10 kilograma eksploziva. Smjestili smo se u kućicu zidarskog majstora Puljka, kojega su pred nekoliko dana partizani ubili. To je bilo u Strahinjku kraj Krapine. Žena mu je pred kratko vrijeme umrla i ostavila 9 djece. Da sebe i djecu nekako prehrani pošao je u Jesenje po živežne namirnice. Na putu ga dočeka koljač Galović – Strmečki, zvan »Vol« ili »Butigan«, i za novi kaput ubije.

Već 1939. morao sam se na telegram iz Linca u Austriju vratiti, jer je žena imala vrlo težak porod. (Put u Austriju 1939. i povratak bio bi jedan romančić za sebe). A i kod četvrtog djeteta bilo je naopako, jer je primalja bila pijana. Razapinjanje i propinjanje kao po nekom pravilu. Kako ostaviti ženu u takvom stanju? Kroz Krapinu idu kolone vozila i pješaka. Dragec Maligec me upozori, da se zna sve o mojim akcijama. Kada je dijete ipak sretno došlo na svijet rekao sam ženi, da neću biti daleko od nje. Krenuo sam sa predzadnjim jedinicama – pješke. Na putu do Celja sreo sam vrlo mnogo znanaca, među njima i školskog kolegu profesora Kovačeca. (Četiri smo godine sjedili u prvoj klupi u školi u Jesenju te kao trećoškolci poderali sliku kralja Aleksandra). Brata sam našao prije štora u vlaku, čekajući, da će nekud krenuti. Prije toliko snalažljiv, obljubljen i sposoban stražar sudbenoga stola u Bjelovaru, a sada kao drvo nepokretan. Radi poznavanja slovenskog jezika vrlo sam se dobro kroz Sloveniju probijao, zahvaljujući mnogim poznanicima. Lako za mene, ali kud ću s bratom? Mene hoće sakriti, ali ne i njega. Nije bilo druge, moj se brat vrati u Zagreb pa onda u Bjelovar. A ja se vrlo sigurno sklonih kod poznatih u Sloveniji. Da opisujem sve doživljaje u Celju od 10. do 12. svibnja bilo bi ipak predugačko. Najstrašnije mi je bilo gledati, kako se je jedna seljanka iz Like dugo mučila sa smrću; ležala je u bolnici na betonu. Muž

Autor knjižice Andrija Mrzlečki.

Rodjen 8. 11. 1910. u Zag. Lužani, kotar Krapina. Najsiromašnije obućen, ali najadareniji đjakosnovne škole u Jesenju. Otac Aleks po zanimanju postolar i tesar, inače “vinski brat”, bio je “pučki redar”. U tučnjavama nepobjediv u Zagorju do Ptuja. U tren oka žandare po trojicu okupa u djubrenici. Sve bi srpske knjige (školske) spalio, a djecu učio pisati i čitati hrvatski i njemački. Na sve molbe učitelja, da “fenomen djaka Dašeka” dade školati na državni trošak, odgovarao: “Moj sin nebu srbski janjičar i pokvareni fiškal! Najbolje da ide u zanat”. Naukovao 4 god. zanat kovača alata u Sloveniji, strojobravara u Bjelovaru, limara u Koprivnici kod “Bayera”, mehaničara u zrakoplovstvu. Strojar u paromlinu i 4 god. u “Koestlinu” u Bjelovaru. Pročitavši većinu izdanja “Mohorjeve družbe”, i kao vojnik 4. eskadrile 4. puka u Zagrebu posjećivao Orlovsko-križarsko bratstvo. Ubrzo se afirmira u podružnici HRS-a u Bjelovaru. Unatrag 10 godina pomaže hrvatskoj privredi na taj način da šalje, t. j. nabavlja poljoprivredne strojeve u domovinu. Prije samo strojeve za košnju, a sada uz razne strojeve i traktore, žetelice, kombajne i njihove priključke.

Autor u prvoj emigraciji 1939.

je pobio najprije mušku djecu, a ona žensku, a potom svaki sam sebe. Ona si je prorezala britvom grkljan te tako hroptala.

Svjedok sam i mnogih drugih neugodnih i strašnih stvari. Prvi komunista Celja Menger (po narodnosti Čeh), koji je dio tvornice bičeva i štapova preselio iz Zagreba, našao se i sam u Celju po povratku iz Srbije. Od Rusa je kraj Požarevca doživio vrlo neugodne stvari pa odonda nije htio o njima više ništa čuti. Stalno smo se posjećivali pa mi je u razgovoru odavao sve glavne tadašnje rukovodioce Slovenije, za koje veli, da su to sve lopovi, od kojih se nama ničemu dobru nadati. Ispod starog grada i njegove tvornice uz samu prugu za Rimske Toplice bio je svježi grob sa šljemom na kolcu. Netko bi uvijek donosio svijeeće. Govorili su mi, da tu leži neki visoki hrvatski časnik.

Nakon duga vremena sam se «po vezi» tj. mojoj supruzi javio, da sam još živ. Ona je došla s djetetom i pripovijedala mi sve novosti. Šogorica bi u nuždi dozivala »duhove«, da kažu ženama i majkama, tko od njihovih živi, a tko je poginuo. Tako moja vjerna i dobra žena i majka ispituje. Znakovi su pokazali da živim, da nisam daleko i da mi je dobro. Moja me žena tražila po Sloveniji, čim se je od poroda oporavila. Netko je pokucao na prozor, a ona udri u plač. Majstorica dotrči u noći i tješi je: »Gospa, ne jokajte, Andrej živi. On ne sme mreti, njega Mati Božja čuva, to jaz vem.« I kad se je vratila u Krapinu doma, dijete je bilo već sahranjeno. Kad sam ih ispratio na vlak, opomenuo sam kćerku da nikome ne kažu gdje su bili. »Jer ako komunisti čuju za to, onda će i tebe ubiti kao i sve stričke.«

Dvije sam se godine probijao po Štajerskoj i dijelom Kranjske. Ljudi su mi bili vrlo susretljivi i pouzdani. Pripovijedali mi nevjerojatne stvari, gdje ima pokopanih Hrvata, koje su Srbi uz pomoć njihovih slugana Slovenaca ubijali. Za mnom je bila potjernica izdana. Uvijek su mi bili za petama te čim bih iz jednog kraja otišao u drugi, netko bi me nanjušio. Srećom dopre potjernica u ruke nekog šefa milicijske postaje koji istu podere i time za neko vrijeme spasi moj život. Dotični je nekada bio žandar u Hrv. Zagorju te me vrlo cijenio. Moj me zanat uvijek pa eto i tom zgodom spasio. Ja sam naime popravljao brave i izrađivao male vodene turbine po planinama pa sam tako imao veliki krug poznatih, koji su me zbog mog rada cijenili. Šivaće strojeve kao i postolarske popravljao sam s uspjehom pa i one koje u Ljubljani stručnjaci nisu znali popraviti.

1946. dao sam se već pokazati na Mariju Bistricu i u Bednju. Tu sam doznao koliko je nevinih očeva, muževa, sinova, braće po komunistima pobijeno ili trunu po logorima. Njihove majke, žene, kćeri i sestre napuniše sve crkve. One su zaista našle pravo mjesto, gdje mogu svoje jade u povjerenju svojoj nebeskoj Majci izjadati.

Stvorio sam odluku vratiti se među moj dragi narod. Ali trebalo se i na drugo spremati, samo kako i kuda ... Na proljeće 1947. otvorio sam radionicu u bivšoj žandarmerijskoj stanici na Bednji. Bez zanatskog alata popravljao sam seljacima njihove poljoprivredne alate. Pod kraj rata sam uspijevao popravljati radio-aparate pa čak i radio-stanicu, iako o tome nisam ni pojma imao. I sada, gle, donosili mi drugovi pišaće strojeve za koje nisu mogli dobiti dijelove. Proglasili me najboljim majstorom varaždinske županije iako ja to nisam bio. Koljač »Vol« ili »Butigan« reče mi jednom u oči: »Imamo mi vremena tebe još ubiti, za sada te još trebamo.« On se, naime, još u jesen 1944. hvalio u Trakošćanu da je ubio 364 osobe. Za ženu ima jednu svoju nećakinju, koja bi se više puta znala izjadati, kako đavoli imaju cijeli ured u njihovoj kući. Vele, da se je morao sa župnikom nekako pomiriti pa su tako ti neugodni noćni posjeti prestali.

Jednoga dana čujemo iza brda Sv. Josipa štekatanje strojnica. Kratko vrijeme iza toga dojuri k meni Štefek Juriša kao Sv. Ilija sa svojim vatrenim konjićima te mi sav izvan sebe dojavi: »Majstore, u Lepoglavi pokolj zatvorenika!« Mrtve se vozilo kamionima kao drvlje na

groblje. Slijedeće nedjelje išao sam u Ivanec na obrtnički sastanak pa sam se tom zgodom trenutno zadržao kraj kaznionice. Mnoštvo žena tu više i plače. »Recite nam otvoreno, da ste ih pobili?« usude se tako dovikivati krvnicima. – To se pak nije dalo progutati, plane iz mene gnjev. Pobit će nam još to malo što valja. Stvorih odluku: mi ih moramo po što po to osloboditi, a one koji iz straha ne bi htjeli, primorat ćemo. To treba planski izvesti. Kod toga treba i na ono najgore misliti. Kontakte sa čuvarima kao i milicijom u Bednji već smo uspostavili. Ljudi za izvedbu plana imamo. Mnogo ih se potuče po šumama, a narod je sav razočaran i spreman na sve. Uostalom znamo i to, da su nam svima dani izbrojeni, ukoliko se ne odlučimo svi kao jedan. Da nas netko ne »otkuca« govorit ćemo o drugim bezazlenim stvarima, a misliti na cilj. Zbog opreznosti ne smije narod znati o planu, nego iz njega odvajati, birati najsposobnije i najvjernije te svakome prema sposobnosti uloge podijeliti. Važno je, da se po danu radi, kao da se o ničemu ne zna, a po noći dogovaranja i akcije. Dolazili k meni seljaci iz daljnjih sela ispitali me: da li su ti milicajci uistinu naši ili da nije to možda neka klopka? »Ne bojte se«, uvjeravam ih ja, »samo budite, molim vas, oprezni!« Milicajci su imali najdelikatnije zadaće u vezi plana. Nas troje je izradilo plan – »Trojka« - i bili smo sto posto sigurni u uspjeh pa nam je to davalo moralnu snagu. Daljnje »trojke« širile su se munjevito od sela do sela. One su samo jedno znale: kada zazvone sva zvana, što ih ima, znak je da akcija započinje. U narodu su se proširile vijesti da će doći naša emigracija skupa s Amerikancima. Svakako da to nije mala stvar, s trikovima uz pomoć pouzdanih milicajaca pustiti na slobodu 7 do 8 tisuća zatvorenih Hrvata iz Lepoglave. Popisivali smo i kamione koje bi u sretnom slučaju trebali za prebacivanje boraca kao i nemoćne i iscrpljene Hrvate. Htjeli smo, takoreći, sve matematički predvidjeti. Najviše glavobolje nam je dao Kardinal Štepinac. Pokušavao sam, da bih mu dao neki »mig« na latinskom jeziku. Iz bojazni, da mu to ne bi donijelo još većih neprilika, odustao sam od toga računajući, da će se on sam opredijeliti. Termin 25. travnja 1949. približavao se pa je trebalo plan još jednom dobro preispitati i jače osigurati. Milicajci su me o svemu izvještavali, što i koliko se postiglo na pripremama. Za 10. travnja sam htio isprobati vjernost tajnih čelija. Tu i tamo je nešto zatajilo, ali je srčika bila zdrava. Ti zadnji dani bili su odlučujući i sudbonosno važni. Teško je to bilo neprekidno putovati, nabavljati oružje i municiju. Razumije se da je i Slovenija bila uključena u plan. Obolio sam, srce mi otkazalo posluš. Cijela lijeva strana mi se ukočila i jedva sam se vukao. K tome još i ovo: troje vrijednih momaka ode na odsluženje vojnog roka. U meni sve vrije. Ali liječnici savjetuju mir i visinski zrak.

Jednom mi se pričini kao da imam neko priviđenje i to nakon usrdne molitve kako za zdravlje tako i za uspjeh naše akcije. Ali o zdravlju još ni govora! Onda sam si utuvio u glavu kao da bi to bio znak moje skore smrti. Počeo sam na nju uistinu misliti. Kod moje smrtne »postelje« nađoše se svi moji važniji suradnici te smo dogovoreno odgodili plan do daljnje bolje prilike. Otišao sam na visinskom liječenje uz austrijsku granicu, kako mi je liječnik preporučio. Tu sam mnogo interesantnih stvari doživio. Na naš plan i dalje mislio i pokušavao prijatelje na okupu zadržati.

Tu sam počeo misliti da se povežemo s emigracijom. Ni kome se povjeriti? I gdje da koga nađemo. Nažalost moram misliti na onu staru: »Uzdaj se u se i u svoje kljuse«. I tako prođe opet jedna godina. Vlastodršci upriliče neke lakrdijaške «izbore». Naša uporišta, a sve bivši partizani, napune glasačke kutije – kozjim kuglicama. Svaki se čudio, otkud toliko kozjih »kuglica«, kad u tom kraju tako malo koza ima ... Otkud dakle ta superprodukcija? Bijes vladajuće klike bio je tolik, da su u kotaru Krapini, kako se onda govorilo, pobili oko 20 osoba. A kod Zaboka ubiše i jednu ženu, a da uopće nisu znali, da nekoji od njih pripadaju našoj zavjeri.

Nekoje su pa isprebijali i svo im pokušstvo polupali. Mojega su bratića Stjepana Košanskog

ubili na cesti prema Krapini. To je bilo 21. travnja 1950. On je naime znao da ga vode na Strahinjščicu na mučenje pa se najednom počeo otimati s nakanom da ga tu ubiju u blizini groblja, a ne negdje u šumi pa da ga psi raznose i žderu. On je bio vrlo dobar zidar, tesar, kolar i čak graditelj muzičkih instrumenata. Prije tri dana dao sam mu novaca za put da se makne. Ali on se nije dao od svoje obitelji i od klijeti u gorici. Isto je doživio i Franc Medved, bivši ustaša. On se nije dao savjetovati da je besmisleno voditi pojedinačno borbu, jer će ga uloviti prije ili kasnije. Otišao je u Podravinu. Kasnije smo čuli da ga je izdao robijaš Žugec koji se – po uputi – predstavljao kao izbjegli robijaš. On je morao i dalje robovati bez obzira na «usluge». Milicajci su se zbog toga razbjesnili pa su jednom u lovu na nekog robijaša Bosanca pucali mjesto na njega, teško ranili svoga komandira Afentalera.

To je za nas značio kraj. Prije nekoliko dana nagovarali su me milicajci da se odmetnemo, a da nisu naveli razloge zašto. O tome sam detalje saznao tek na vojnom sudu u Zagrebu. Naime, Medved Milan htio se «snaći» pa se hvalio da je on sam sve izdao. Ali se je onda na sudu zapleo u svoje laži. Sud je tada pozvao komandira milicije iz kotara Ivanec; zvao se Slavko, a po činu je bio zastavnik. Taj je otprilike ovako izjavio: otprilike 2 i pol godine sumnjali smo da imamo neprijatelja u svojoj sredini ali ga nismo mogli otkriti. A sada nam je bilo sumnjivo, kako može jedan Matuza pucati mjesto na izbjeglog logoraša u svojeg komandira. Onda smo započeli ispitivati okolnosti. Milicajac Drago Sambolec nas informira, da je čuo razgovor između Lončarića i Matuze o pristupanju u kom Partiju da se još bolje može prikriti. Sambolec tvrdi još, da spomenuta dvojica imaju nešto velikoga s mehaničarom. Sud zahtijeva da se na sud pozove milicajac Dragec Sambolec, no Slavko N. (komandir kotarske milicije) tvrdi: Nakon 6 tjedana (hapšenja) Sambolec umre na operacijskom stolu pod čudnim okolnostima. Lončarića i Matuzu su navodno mučili. Medved je saznao za njihovo hapšenje prije te se kasnije samo htio «snaći» time da mu ja dadem oružje i novac. No to je meni sve bilo jako čudno pa sam mislio na bijeg. Moje bi bijeg bio uzaludan. U Petrinjskoj 12 i na vojnom sudu sam kasnije doznao od milicajca iz Lepoglave N. N. kako su oni bili po svim brežuljcima u zasjedi čak od prvog dana. Bio bih otišao rano, ali došao je neki seljak iz Trakoštan a moleći me da mu ja osobno popravim špricu za vinograd. U to došla dva kamiona milicije ili vojske ispred Bednje, a isto tako dva puna kamiona milicije zauzme položaje iza Bednje. U prvi sam mah pomislio da su došli na »gađanje«. Sambolec vodi nekog civila u pratnji tajnika općine Kramarića. Sve mi bude odmah jasno. Drugi se milicajci rasporede oko kuće. Mene svezaše i bace u milicijski stan dok su mi kuću pretraživali. Kao za inat u džepu se mi našlo nešto municije koju sam uspio odstraniti. Posumnjali su da potječe od Lončarića.

O suđenju samom pa boravku u KPD Stara Gradiška, Lepoglava pa dalje prisilan rad u rudnicima kod Kreke moglo bi se cijelu knjigu napisati, napose bijeg. Neki su mladići htjeli u studenome 1951. raspustiti logor ali ih je izdao neki Mirko Mikičić iz Motičine kod Našica. Budući da je sumnja i na mene pala, pobjegao sam pješke sve od Kreke do Austrijske granice, ali zbog velikog snijega nisam mogao dalje. Briga za obitelj me izdala; tučen i vraćen u zatvor Tuzle. Otale pak u Vareš-Kusaća i onda u Lepoglavu.

* * *

Da spomenem suđenje barem ukratko. Kao u Daruvaru i Slavonskoj Požegi, tako sam još više u Krapini i Zagrebu svu krivnju na sebe svalio. Mnoge koji su sami sebe teretili sam ja izvukao. Udbi sam se zaprijetio ako će i nadalje nevine ljude hapsiti da će i svoje ljude upropastiti. Što i kako? Znadete ovo, ono i ondje. »Zar i ti to znadeš?« Tako je većina puštena samo smo nas petorica na Vojnom sudu osuđeni. Ostali su pušteni iz Udbe, iz Sudbenog zatvora u Zagrebu i Vojnoga suda. Vjerujem da takove vrsti suda nije skoro bili niti će biti. Medved Milan je naime stalno mene teretio kako simuliram «ludilo», a da sam

za sve kriv, pak me i čuvari i porotnici tako i više ponavljali vičući na me: «Što se praviš lud, kada si najveći prefriganac na svijetu? A ja njima da neka idu tako koze ... čuvati i nadalje. Daktilografkinja od tadašnjeg tužioca Hrvatske Ranogajca je na primjer od smijeha lupila pisaćim strojem i svi su pobjegli u druge prostorije da se dobro ismiju. Moji šegrti su našli susjeda četnika – bivšeg žandara na kuji, a ja bi originalno to preokrenuo i opisivao na ove koji terete mene i sebe da su to obični kuso...ci. Bio sam spreman na najgore izraze i poteze samo sa stvar spasim.

Za raspust Lepoglavskog logora sam okrenuo da su Rusi već prešli Dravu te je trebalo ljude spasiti. Jer velim, ako ćete vi (pokažem na oficire unaokolo) svojoj braći Rusima reći »dobar tek«, kada će ovako u repu (i pokažem na trafiku u Novoj Vesi) stajati kod Vaše kćeri, sestre, žene ili matere, e ja neću. Četrnaest dana smo imali suđenje. Sudac više na komplice: »Kako ste mogli nasjesti tako ludom čovjeku, pogotovo vi službenici?« Lončarić odgovara: »I vi ćete mu nasjesti.« Medvjeda sam natjerao da je sada preuzeo na sebe svu propagandu, sve planove, a milicajci su bili zadovoljni što sam dokazao sudu da su svio policajci i žandari lopovi i kriminalci pa i oni sami. Matuza je teretio Lončarića da je primao mito od seljaka. Tako sam ga spasio za »trik listu« na smrt suđenih i žig Udbe. S tom listom bi u pripremi za raspust logora on kao milicajac ljude »na vrijeme obavijestio« da pobjegnu. O drugim planovima još ne mogu govoriti, no, neka ponovim riječi isljednika: »Ivo, Štef pa zar se u onoj rupi mogao roditi takov plan? To se ne može ni u kojem romanu naći«.

I malo o bijegu. Pustio sam brkove i moj komplic Lončarić bi me predstavljao kao »MATIJU GUPCA«, te sam brzo prešao iz rudničke jame u radionice ugljenokopa Bukinje. Stručnim sposobnostima brzo sam stekao simpatije. Molio sam i zaklinjao kolovođu zavjere da se strpe i ne povjeravaju svakome, no sve uzalud. »Cinkari« su obično nagovarali na bijeg (kao i u emigraciji je lako prepoznati sve špicle). Ti su najgrlatiji svuda. Tako su i oni »pali na udicu« Mirka Mikičića koji ih je izdao, a u optužnici sam poslije u Podvinju kod roditelja Pavla Kneževića čitao i moje ime kako me je Mikičić teretio. Čini mi se da se uprava radionice i rudnika za mene zauzimala, te me nisu hapsili sa Kneževićem i drugovima i civilom Tokić Ante. Cijele noći nije išao san na oči i slušam kako se još netko muči sjedi, puši uzdahuje. Jedva čekam jutro i pitam ga: Želiš li i ti pokažem mu na bijeg. Htio sam jučer. Idemo danas, velim, tako i onako pripremi a ja ću svoje učiniti. 14-tog studena u 10.30 sati on Slavko Logarić zapali – pošto je polio naftom smeće - , a ja rupu u zahodu probio i za nekoliko minuta smo bili na brdu. Ali kuda sada? On vidi kraj nas proći rudara i mene uvjerava i opisuje ga. Ja ga ne vidim. Tek poslije vidim i opet nestane iz vida. Tuda nam je bježati. Iza brda nađemo rupu u koju se smjestimo do noći. Kasnije mi je inženjer Suslov u Tuzli objasnio da je to ležište medvjeda a ne lisice. (On Petar Suslov iz Banovića me je spasio toplinom svoga tijela i malog pokrivača gdje smo na ledu ležali u podrumu nove zgrade Udbe, kao i sa nekoliko lješnjaka).

Baš tada su bile borbe između ustanika po Majevidici i Zvijezdi odnosno Konjuhu planinama i mi naišli na oružanu stražu koji od straha dršču. I ako sam bio uplašen uvjeravao sam je da im «mi» nećemo ništa, nego da želimo nešto hrane. Slavek je pobjegao, a ja tobože polako za njim u šumu. Još smo naišli, odnosno sam, na miliciju kod Lončara. On je više puta vidio kraj nas »čovjeka« i u snu govorio što nam nalaže, tako da je na podnožju Majevice vidjevši jednog muškarca i dvije žene od straha pobjegao u šumu i mene ostavio sama. Ja sam češće vidio svijetlo čak u obliku strjelice kuda da krećem. Ponavljam, materijal za napeti romančić bi se mogao napisati od Bukinja/Kreka do Maribora i natrag u Tuzlu u novogradnju Udbe pa u »štok«. Stalni susreti s milicijom, Udbom, a potjernica u policijskom vjesniku sa slikom za mnom. Civilni – ljudi bi mi rekli da to nije moguće da smo tuda i tuda prošli, a borbu ni vojske ni čuli, ni vidjeli. Kod Županje sam se, prešavši Savu, čamcem zavukao

u «hotel slama». Probudi me lavež pasa, žena kleči i križa se Bogu zahvaljuje što ju, veli, neka ruka primila kada je njezin srp bio iznad moje glave. U šumi kod Cerne mi cigani zamijenili odjeću i dobro sam se mogao kretati, no Zagorac seljak me pošalje »popravlјati šivaće strojeve« kod šefa Udbe. Srećom ogromna kućerina bivšeg vlasnika Nijemca prazna. Tako sve do Maribora. Tuci se s njima, skači iz vlaka itd. Kod znanca »spavam« na divanu, a dvojica me udbaša mal ne cijelu noć »čuvala«, jer su ujutro veliku grupu seljaka uhapsili i vodili u Koprivnicu. Valjda su za kralja Pericu navijali previše. Slijedeću noć me vojska čuvala, jer ne vidjeći u noći da su to vojnički objekti na Varaždinskom brijegu zavukao sam se u »hotel sijenjak« sa ranjivim i otečenim nogama. Idući mimo Lepoglave sramežljivo i sa strane sam gledao logor. Sveti Josip »na brdu« mi je poručio da ne smijem kući, jer je oko stana bila cijele noć mrtva straža. Susjedi bi cijele noći morali u »škaf« pišati dok me nisu hapsili kod Kake (Jakoba) Vaupotića. Mjesec dana popravlјao sam šivaće strojeve po Štajerskoj. Srećom opet legitimacija pokojnika bila je u zimskom kaputu. Baš je bio kalup za lijevanje držaka noževa i uzorak jedne vrste nožica gotov. Za subotu mi Šumenjak alatničar osigurao vezu kod Št. Ilija, a u srijedu sam bio u klopki po izdaji onoga koga sam izvukao iz zatvora već u Krapini jer sam ženi preporučio koga da strojeve ispravi i proda. Dvojica me milicajaca vodilo u Tuzlu i usputno mi suputnici napunili džepove hranom i novcem. U Zagrebu mu netko platio »gala večeru« u čekaonici. U Tuzli me spasilo od gladi i smrzavanja činjenica što je neki paromlin zapaljen pa s ljudima nisu znali kuda. Kraj moje »sušionice« živog mesa bez dima (samo sada na podu i otvoreni prozori odnosno bez prozora bile tri Hrvatice djeca. Dvije kćeri Andrića i treće ne znam prezimena bile. U noći hapšenje poradi slavljenja Antunova i onako u spavaćicama morale oko 20-30°C zimu trpjeti bez hrane. Kada sam molio oficira da mi dade metlu da si ju ispod sebe dam bacio me u podrum na beton i led do Petra Suslova. On mi je dao moralne snage jer mi je pripovijedao svoje doživljaje iz 1917. u Rusiji i kasnije školovanje-studij u Beogradu. U zgradu okružnog Suda me srećom dali u veliku zagrijanu prostoriju. Hrana već obična »grahova juha«, jer su Srbi svinje hranili našom hranom. Bilo je tu zatvoreno interesantnih osoba. Kao »luđak« imao sam prilike držati političku nastavu. Jedan Albanac me poljubi i dade bureka, jer, veli, Ti si jedini pravi čovjek, ovo su govna oko nas što pljuju po sebi. Sastao sam, tj. vidio kroz hodnik proći nikada zaboravljenog Paju Kneževića i drugove. Dali smo si znakove šutnje. Mene nisu dali na ponovno suđenje jer je obrana bila veća nego optužba te mi neki oficir veli: Bandit si najgoreg kalibra, ali te svi hvale pak te mi ne možemo suditi, ideš opet sa svojima na rad.

U Kusaći-Vareš nosilo mi se odasvuda hrane jer sam bio živi mrtvac od gladi i napora. Slavka Logarića sam našao isto u Kusaći. Očevidci su mi rekli da su ga svezali za ruke i noge na onoj najvećoj zimi i to samo jednim i to bolesnim bubregom. Naime teretilo se ga za neka još »pronađena djela«. Tek me sada robijaši zavolјeli, vidjevši da nije istina što je u Gradiški Medved o meni proširio da sam opasan cinkaruš te da me se čuvaju. »Reci mi da ti ne kažem« eto što je sumnja, što zavist bila razlog nepovjerenja. U kuli sam ležao od gripe i neki mi Bosanac »bacao graha« te tvrdi: Neki veliki novci ti stoje. Odakle meni novci? Mislim. No, IBE-ovce su bacili iz radiona pak nije bilo stručnjaka. Nanjušilo mene te sam »uskrsnuo« sve strojeve u postolariji i krojačnici. Za nekoliko dana je bio »prvi Maj« i mene (luđaka) proglasilo najbolјim majstorom sa 3.000 Din. Nagrade. 25 mehaničara htjelo poludjeti, pobjesniti na mene. Borba sa onima koje sam htio osloboditi. Došlo do teških incidenata u radioni. Ekssner i Hofman namjestili, htjeli da me stroj ubije. Nakon mjesec dana me Cimeša (šef Udbe) pozove zašto nisam to sve prijavio. Ja sam mu odgovorio: »Gospodin Štetić civilni majstor je to sve vidio i nisam vidio za potrebu. Kosak, upravitelj bi najradije mene pitao za brata mi Žigu, no vidio sam da nema prilike od Srba oko sebe.« Za »tri potpise« i »Argentince« dobio sam u snu znak što mi je činiti. Asić kao sobni starješina

nas uvjeravao zašto i kako. Ni ja oklijevao dugo dok mi ne padne san prošle noći na pamet. Znajući da mi nemamo građanskih prava i ti potpisi neće nikuda i onako. Najljepša mi je uspomena iz Gradiške što smo mogli na »prolazu i zahodu« obavljati prve petke. A u Lepoglavi ću samo ovo još dodati. Kada me u Kusaći liječnik spasio od sigurne smrti u podzemnoj ćeliji zatvora te poslao u Lepoglavu (kuda sam na moj trošak prepisan) možda sva milicija me došla u ćeliju gledati Matiju Gupca, kako me Udba u Krapini zvala. Glad, stjenice, bez šetnje bio sam na kraju snaga i odlučih se na trik koji je sve nas i mene spasio od sigurne propasti. Napisao sam izvještaj na 10 stranica što je u KPD i kako se postupa i ljudi umiru i polude od gladi, stjenica bez liječnika. Taj izvještaj sam predao nadzorniku III odjela Gregović Mileku (pravi luđak bez potvrde da je lud kako je znao reći Pokorno i ljubazno Vas prosim (u dijalektu) »gespun« da mi to ženi uručite.) Kurtović (kleine Ustaša), Škiljan i Jerko Polegubić tek sada saznali što »stari« piše toliko, a ne govori. »Dečki sada ćete vidjeti što će se odigrati«, velim, i oni napeto čekaju. Nedugo škljocne brava i zamjenik nadzornika Zehner viče: «Ti najokorjeli bandit na svijetu se usudiš to pisati i da mi preko Tvoje supruge to damo na Ministarstvo i Ujedinjene Nacije». Tko je umro i poludio? Pogledajte u listu pobijenih gladu i smradom bez liječnika na hiljade roblja. Sutra dan eto liječnika iz Klenovnika, eto meni injekcije za jačanje, šetnje, hrana, premještaj u radionu stare zgrade. Cijela okolica govorila o mojim stručnim sposobnostima. Na jesen se reklo za 29. studena. Moramo te pustiti, jer cijelo Zagorje plače za tobom, a žena »prosjači« (kupovala jaja). Špiranec upravitelj nije me smio na raport primati na moja stalna traženja. Za neki popis građanstva sva je nova zgrada odzvanjala na moj trik odgovor činovniku. I šef viče. Što se praviš lud najveći prefriganac na svijetu. Vi kukavice zašto tako na »kumst« pitate. Vičem piši velikim slovima RIMOKATOLIK. Od sada svi bili katolici, a ne ja sam bio nekada katolik i neopredijeljen. »I tko mene zataji ja ću i njega. Tko prizna mene i ja ću njega« priznati.

HRVATSKI RADNIK U STRANOM SVIJETU

Hrvatski radnik, a isto tako i hrvatski seljak, doživljava mnogobrojne nove dojmove i čuđenja, kad dođe u strani svijet. Kad usporedi prilike u domovini s društvenim i gospodarskim stanjem u zemljama zapadne Evrope, a posebno sa stanjem u Njemačkoj, mora se pitati, kako to da je jedan narod mogao u tako kratkom vremenu postići takvo blagostanje i tako visoki životni standard.

Razlog je sasvim jednostavan. Njemački je narod imao svoju vlastitu državu, makar je ona bila neko vrijeme okupirana po pobjednicima. Nijemci su bili udruženi, složni, marljivi, disciplinirani i izobraženi kroz stoljetnu borbu za pravedniji društveni poredak.

Ako se uzme u obzir, da je Njemačka bila angažirana u dva strašna svjetska rata i obadva bila poražena, te da se poslije morala dizati iz ruševina i uz to plaćati velike ratne odštete, nameće se pitanje, kako se njemački radnik mogao obraniti od silne marksističke propagande.

Zašto, npr. komunizam ili marksizam, koji se rodio u industrijskoj Njemačkoj, a odrastao u Engleskoj, nije do danas mogao uhvatiti jačeg korijena u Njemačkoj. Razlog je očividno u tome, što je njemački radnik bio prosvijećen, organiziran, razuman i svjestan, da si može pomoći samo putem slobodnog udruživanja, te da mu nitko drugi neće pomoći, ako to ne učini sam. Nijemac, kud god dospio, discipliniran je i druželjubiv, pa bio inače i sebičan. Svjestan je, da se mora udružiti i organizirati, da postigne bilo što.

Treba slušati stare radnike, koji se sjećaju kolona gladnih i besposlenih (radilo se o stotinama tisuća ljudi), koji su lutali cestama poslije prvog, a slično i poslije drugog svjetskog rata. Njemačkog radnika održali su i očuvali samo jaka svijest i vjera, a napose solidarnost i mogućnost slobodnog sindikalnog organiziranja.

Uz Japance njemačko je radništvo primjer cijelom svijetu, jer ne samo da je podiglo iz ruševina i ponovno izgradilo svoju zemlju, nego danas pomaže druge, nerazvijene zemlje. Okupacione vlasti dovele su do kvarenja omladine i do porasta kriminala, no to je privremena pojava. Radi se samo o malim postotcima, koje će vrijeme odnijeti, kao što ih je i donijelo.

Njemački radnici, prošavši svoje kalvarije, pronašli su najbolji put posluživši se starim tradicijama i iskustvima, tj. okupivši u slobodne sindikate sve zdrave snage, da si izgrade sretniju sadašnjicu, a svojim potomcima još sretniju budućnost. A nisu pomogli samo sebi, nego čak daju milijunima stranih radnika zaradu i primjer kako bi i oni mogli sebi pomoći.

* * *

Ovim kratkim opisom želio sam hrvatskom radniku staviti na dušu, da ako si on sam ne pomogne idući primjerom naprednih radnika u slobodnim zemljama, nitko mu drugi neće pomoći, a najmanje srpski imperijalistički okupatori i njihovi hrvatski slugani. Samo zajedničkim silama možemo izvojsiti narodnu slobodu, da bismo onda u slobodnoj državi ostvarili društvenu pravdu. I najveći glupan i slijepac vidi, mora vidjeti i znati, da mu strani okupator ne želi dobro. U našem slučaju to nije dokazano samo s Bleiburgom, pa i tolikim kasnijim ubijanjima, nego i stalnim nastojanjem gospodarskog i ekonomskog uništenja Hrvatske, te očevitom željom Beograda, da Hrvata kao naroda sasvim nestane.

Društvena politika povezana je s gospodarskom, ili gospodarski slab i siromašan, tome je teško razviti pravedno društvo. To je hrvatsko iskustvo s bivšom kao i sadašnjom Jugoslavijom, a strepim pri pomisli, kako bi nam bilo u nekoj trećoj Jugoslaviji.

Svi mi, stari i mladi, osjetili smo na svojoj koži bivše URSSJ-ovce, »socijaliste«, borce za radnička prava, »drugove« i one intelektualce ljevičare, koji su u ciglih 25 godina natjerali Hrvatsku na prosjački štap, dok su se slobodne države izvanredno razvile. Uništavali su, a i danas uništavaju bogatu i plodnu Hrvatsku, a protjerali su vas i nas da na kamenu tražimo kruha, dok Hrvatska mora izvana primati živežne namirnice.

Kao što sam već prije spomenuo, svjetski ili internacionalni komunizam, nije nigdje i nikada pokazao djelom (osim možda taktike i propagande radi), da mu je stalo ostvariti ono što propovijeda, naime sreću i socijalnu pravdu, za cijeli narod. A najmanje je to pokazao u Hrvatskoj, gdje su se njegovi prvaci pokazali kao despoti, tirani, lažljivci najgore vrste i ubojice vlastitog naroda pa nalogu i za račun tuđeg, okupatorskog režima. Kad su prigrabili vlast, odstranili su i zavedene komuniste idealiste i onda zaveli ruglo-režim, koga stalno krste lijepim imenima.

I dok hrvatski narod skapava od gladi za kruhom i pravdom, »drugovi« na čelu s Titom, ne znaju što bi od raskoši. Kraljevski dvorci nisu im dosta lijepo uređeni, pa daju opet sve preuređivati. Čak ni to nije dovoljno, nego grade nove. A za razonodu nastavljaju s planovima za konačno uništenje Hrvatske.

Ovo uništavanje očituje se u iseljavanju Hrvata i napuštanju plodnih hrvatskih njiva. Najbolje o tome svjedoče svakodnevne dugačke kompozicije vlakova modernog roblja, koje traži slobode kruha i rada u stranom svijetu. Žene se ostavljaju same ili žene ostavljaju muževe. Nerođena se djeca ubijaju u utrobi. Nemoral svake vrste napreduje. Sve nas to ubija i bez puške, dok si Beograd od zadovoljstva trlja ruke.

No, ako se svi povežemo duhovno i nacionalno, nema sile, koja bi nas mogla uništiti. Nerodna poslovice kaže, da je «svako zlo za nešto dobro». U tuđini ćemo možda i zaraditi više, a uz to ćemo steći znanje, te dragocjena poznanstva i prijateljstva. Sa svojim lijepim ponašanjem svuda ćemo promicati hrvatsko ime. I bez diplomatske škole sada smo svuda ambasadori svoje domovine Hrvatske, bilo to na velikom stroju, bilo za pisačim strojem ili radeći kao sudoper, čistač, graditelj kuća i cesta, rovova i tunela. Uzalud se naš okupator veseli, što nas je već napola uništio i da će lako obračunati s preostalom polovicom.

* * *

Znamo, kako je prije bilo teško raditi i djelovati u domovini pod stranom vlasti. Danas, pod srbokomunističkim terorom, to je još daleko teže; upravo kao nekad u katakombama. Ipak to strašno stanje u domovini pokazalo je tko je ostao uz svoj narod. Nalazimo tu kao najveće žrtve nešto čestitog svećenstva, preostalu inteligenciju i pogotovo mladi naraštaj. No, koliko oni mogu učiniti?

Stoga, sve ono što se ne može raditi u domovini, mora se raditi u slobodnom svijetu. Uz pomoć čestite inteligencije, koja narodu svijetli kao lučonoša u tmurnim danima izbjeglištva. Hrvati će na koncu pobijediti. Hrvatski radnik u stranom svijetu, iako mu se brani da se udruži u staleške organizacije, ima priliku da se uzdigne kako moralno i prosvjetno tako i materijalno i znanstveno da bi to znanje kasnije si koristio za sreću svoju, svoje obitelji i svog naroda. No nada sve, hrvatski radnik u stranom svijetu ima priliku da doprinese svoj dio za oslobođenje domovine.

Rekao sam, da bez narodne slobode ne može biti ni socijalne pravde. Ali, sloboda se ne dijeli kao slatkiši, ona se otima. Sloboda nam, dakle, neće pasti iz vedra neba, nego za tu

slobodu treba pridonijeti žrtve, pa makar i male žrtve; odreći se, npr. češe piva za jednu hrvatsku novinu ili glasilo. Svi moramo znati, da je tisak najjače oružje i najbolje sredstvo za izobrazbu, odgoj i propagandu, a čak je i korisna zabava.

Kako drago mora biti beogradskim vlastodršcima, da ljudi radije kupe flašu piva, nego li jednu novinu ili knjižicu. Drago im je, jer oni najbolje znaju snagu tiska. Prije, tj. početkom dvadesetog stoljeća, u Hrvatskoj se malo pisalo o radničkim problemima. O tome se počelo malo više pisati tek između dva rata. Istodobno, marksističke literature je bilo, kako se ono veli, na pretek.

I u poslijeratnom razdoblju naš čovjek u zarobljenoj domovini opet je godinama kljukan i hranjen marksističkim lažima, sa kojima su knjižare do puknuća napunjene. Naš čovjek je pobjegao od tih laži o radničkom raju, bratstvu i jedinstvu, i raspršio se po tuđini da u njoj nađe istinu i nešto bolje. Iako ga i tu okružuje ogromni tisak laži (jer pokvarenici znaju da će od laži ipak nešto ostati), u slobodnom svijetu postoji i jak hrvatski tisak. Ima niz knjiga, publikacija i novina, pa iako organizacija za raspačavanje nije najbolja, onaj koji želi može pribaviti svaku hrvatsku nacionalnu publikaciju. Hrvatski čovjek može i mora čitati ovdje u slobodnom svijetu sve ono što u zarobljenoj domovini ne može i ne smije čuti i čitati. Ali ni samo čitanje nije dosta. Potrebno je slobodni nacionalni tisak širiti, pogotovo u domovini, jer tako se najbolje jača hrvatska svijest. Glupe i neprosvijećene neprijatelj će uz pomoć oportuniste i kukavica vući za nos.

Evangelje kaže: »Ako pati jedan ud, s njim pate svi udovi«. Zajednica smo svi mi, zli i dobri, vjernici i nevjerni, složni i nesložni, prosvijećeni i neprosvijećeni, marljivi i lijeni, slobodni i neslobodni, razumni i nerazumni, sebični i nesebični, sposobni i nesposobni. Mi smo jedno tijelo i jedna duša jedne nam majke Hrvatske. Svi jedan drugog trebamo, ali teško tijelu bez glave, mozga, duše ili srca. A što će glava bez tijela? Smiješno bi bilo, kad bi kramp i čekić morali pisati, a pero kopati ili kad bi svi htjeli biti mozgovi. Kakva bi to bila vojska, gdje bi svi htjeli biti generali, a nitko teklić-vojnika? U narodnoj zajednici inteligencija je glava, dok su seljak, radnik, obrtnik, trgovac i ostali tijelo s ostalim udovima. Jakom voljom, razumnim i svestranim zalaganjem, pomažući se međusobno i dijeleći dužnosti prema sposobnostima, oživjet ćemo srce, dušu i sve udove, da sve proradi u najljepšem skladu.

* * *

Sve ovo do sada rečeno navest će mnoge čitaoce da se zapitaju da ako je u razdoblju između dva rata Hrvatski Radnički Savez odigrao tako pozitivnu ulogu u borbi za društvenu pravdu i nacionalno oslobođenje, kao što je opisano, zašto se s tom idejom nije nastavilo u emigraciji. Jasno je, da to sada nije moguće u domovini, gdje je tuđa vlast poubijala sve prvake, da i samu ideju uništi, a da ostatke pristaša prestraši. Zašto od stotinu i dvadeset tisuća bivših članova HRS-a nisu bar neki od onih u emigraciji nešto poduzeli da daju inspiraciju novim naraštajima hrvatskih radnika?

Pokojni Dr. Ante Pavelić navodno je apelirao na svoje pristaše (isto kao i 1921./22. godine), da bi se nastavilo putem, kojim je već prije išao HRS, tj. zajedničkom brigom za ljude na socijalnom, vjersko-kulturnom prosvjetnom i gospodarskom polju stvarajući svuda, ako već ne podružnice i sekcije, ali barem povjereništva. Ta se ideja nije ostvarila, jer su se mnogi bojali, da bi takve službene ili neslužbene radničke organizacije bile kasnije upotrijebljene po političkim ljudima u čisto stranačke svrhe, dok bi radnički problemi i interesi bili zanemareni, kao i ljubomora.

Da je to vrlo stvarna opasnost, najbolje dokazuje činjenica, da u Belgiji postoji ime-okvir Hrvatskog Radničkog Saveza, ali koji je na žalost opet samo privjesak Hrvatske seljačke stranke. Dr. Juraj Krnjević jednom je napisao u »Hrvatskom Glasu« članak o potrebi

Radničkog saveza u Njemačkoj, ali kad mu se odgovorilo da to pripomogne i djelom, a ne samo perom, nije našao za shodno da uzvрати odgovor na taj dopis preživjelih bivših predstavnika HRS-a.

U dopisivanju, pak, s odborom u Belgiji uvjet je bio, da prije svega treba biti pokoran pristaša Hrvatske Seljačke Stranke, jer da ona tobože ima monopol na ime i organizaciju HRS-a. Upravo kao da uopće vrijeme nije prošlo i ništa se nije promijenilo. Što bi mogao značiti nastavak takvog monopola u budućnosti, najbolje ćemo se sjetiti, da je između dva rata u toj istoj Hrvatskoj Seljačkoj Stranci bilo dosta prvaka, pa i nekih narodnih zastupnika, koji su pomagali komunistički URSSJ, a bojkotirali Hrvatski Radnički Savez, ili čak gurali svoje crvene simpatizere u odore HRS-a.

Što se tiče drugih hrvatskih političkih skupina u emigraciji, te nisu ni pokušale na tome raditi. Zašto? Možda strah, a možda pritisak okolnosti, jer kako je pokojni Mile Rukavina iskreno rekao: »Mi sve grupe registrirane smo za socijalni rad.« U slučaju Hrvatske republikanske stranke razlog je taj, što se ona drži načela o autonomiji životnih područja i smatra da se političke organizacije ne smiju miješati u rad vjerskih, kulturnih i socijalno-ekonomskih organizacija, a da se ni ove ne smiju miješati u rad političkih organizacija, jer samo tako se može ostvariti zaista slobodno društvo. Prema tome, sindikati i slične radničke organizacije, trebaju biti potpuno slobodne od preziranja skupina.

To međutim ne znači da se radnici ne bi smjeli baviti političkim problemima. Ne samo da to smiju, nego to im je dužnost, kao i svim drugim građanima, no to moraju činiti samo u okviru političkih skupina. U protivnom slučaju svršava se uvijek s tzv. »vođama« i diktaturom Znamo, pak, da bi hrvatski narod bio izbjegao mnogim nesrećama, da mu se nisu nametali neki samozvani vođe. To su izrodi, pa kitili se oni i najljepšim perjem. Badava devetorica skupljaju, kad deseti može sve rasteći.

Prema svemu rečenom možemo zaključiti da hrvatski radnik ima velike dužnosti u zajedničkom radu za oslobođenje domovine. Te su dužnosti:

1. Hrvatski radnici u stranom svijetu trebaju biti most između domovine i emigracije. Trebaju prenositi u domovinu misli i ideje, koje emigracija razvija, a pogotovo prenositi u domovinu i tamo širiti hrvatski nacionalistički tisak.
2. Hrvatski radnici u stranom svijetu trebaju se zanimati za političke događaje i moraju se politički izgrađivati čitajući hrvatski nacionalistički tisak, tako da sutra budu što sposobniji graditelji hrvatske slobode.
3. Radnici moraju bojkotirati i pobijati sve reformističke projugoslavenske ideje, jer za Hrvate neće nikada biti slobode bez vlastite države.
4. Radnici se trebaju povezivati i dopisivati s hrvatskim političkim organizacijama u stranom svijetu i od njih zahtijevati da uvijek zastupaju jasan nacionalistički i demokratski pravac.
5. U svojim vlastitim krugovima hrvatski radnici moraju javno razgoliti i odstraniti milom ili silom sve štetočine, parazite, izdajice i ubačene provokatore.
6. Konačno, radnici se trebaju međusobno pomagati i zbrinjavati, raditi na sve moguće načine da se svi povežemo u jedno jedinstveno tijelo s jednom hrvatskom dušom.

Protjerani sa svojih njiva hrvatski seljaci i sinovi im radnici biti će uvijek dosljedni svojim idealima i svojoj majci Hrvatskoj. Tuđin se trudi da od hrvatskog radnika stvori beskućnika, da mrzi i pljuje na svoje, a da veliča tuđe i strano. Zbijamo zato svoje redove kao ovce kad

im se vuk približuje.

Hrvatski radnik koji dolazi u strani svijet na privremeni rad, ponio je sa sobom i svoja prirodna ljudska prava. (Ovdje nije riječ o njegovim političkim pravima). On očekuje, razumljivo, da će ona biti priznata i poštivana u novom ambijentu.

Osim toga mnogi su od njih došli vani s pritajenim nadama u srcu, da će barem kod svojih zemljaka, kod tako zvane stare emigracije, naići na razumijevanje i pomoć u izvjesnom smislu. Nažalost, mnogi se od njih gorko razočaraju. Emigracija nije ono ni ona o kojoj su oni najbolje mislili ili sanjarili (svakako iz tajnih izvora!). Po koji puta sam znao čuti gorku riječ razočaranja: »Došli smo iz zla u gore!« Da, činjenica je, da naša hrvatska emigracija kroz 27 godina »političkog rada« nije uspjela do danas pronaći i ostvariti onu tako jednostavnu formulu – složna rada k zajedničkom cilju. A može se reći (a to nije samo moje mišljenje!), da ni jedna evropska emigracija nije imala boljih šansi za to do hrvatske! Zbog toga raskomadana i više-manje sebičnog rada naših političara, mnogi su se Hrvati povukli u svoju dragu samoću, a isto tako mnogi su se odnarodili. Da zlo bude još veće i kobnije razni vođe i predsjednici mnogobrojnih političkih skupina i skupinica trošili su godinama dragocjeno vrijeme i još dragocjenije sposobnosti u dokazivanju, da su oni jedini i pravi i nenadomjestivi predstavnici naroda i kao takvi suvereno pljučkali anateme na braću, koja ne misle i ne rade onako, kako to oni misle i hoće. A sve to nije moglo novom hrvatskom emigrantu (hrvatski radnici su novo izdanje tužne hrvatske emigracije!) iz oka pobjeći. On vidi i promatra ovo nađe nesređeno stanje bistrim i kritičkim pogledom. I za nj ima samo jednu riječ: »Nije to ono! Bolji su Tripalo i naša Savka!« On je izgubio povjerenje u one koji su do sada jedini bili vrijedni njegova povjerenja.

Dolaskom u slobodni svijet proširio se je horizont spoznaja i iskustava našeg radnika. Kritički promatrati stvari naučio je u Domovini. Buniti se i protestirati nije smio. Sada to može. I on postavlja pitanja:

- a) Ako sam radnik, gdje su moja radnička prava i tko je tu nadležan da mi ih prizna i zadovolji?
- b) Plaćam crkveni porez, svi ga mi plaćamo i on iznosi više milijuna maraka. Što mi imamo od toga? Netko bi trebao udariti po kesi u Ordinarijatima i podsjetiti ih na – pravednost!
- c) Što poduzimaju NAŠI, oni dakle koji se preko četvrt stoljeća za Hrvatsku bore – a ta Hrvatska smo mi ovdje i oni tamo – da nas ovi stranci prime kao ljude sebi ravne, a ne samo kao radnu snagu, kao »Gastarbajtere?«
- d) Zašto nije uspostavljena bar neka nezavisna centralna kartoteka, kao prijavni ured za sve Hrvate (ice) u slobodnom svijetu? Sve ima svoj zato.

Ova bi knjižica promašila svoj postavljeni cilj, kad ne bih još jedno goruće pitanje postavio našoj hrvatskoj javnosti u slobodnom svijetu. Ovo je pitanje dugo tinjalo u mislima mnogih rodoljuba, a nitko se nije odvažio, tako mi se čini, javno ga postaviti i ozbiljno se pozabaviti.

Pitanje dakle naše prve HRVATSKE BANKE u Evropi.

Kaže se, da je novac nužno zlo. E neka je i daj nam ga Bože, kad nam treba! Rekao bih da je to čudan paradoks, da naša hrvatska emigracija nije uspjela kroz toliko godina osnovati svoju narodnu banku. A imali smo i imamo kako sposobnih tako i cijjenjenih »štediša«.

Naši Hrvati u Americi imaju od starine svoj prvoklasni novčani institut na daleko poznat pod imenom »Hrvatska Bratska Zajednica«. Bilo je ne samo ugodnih želja, nego i ozbiljna govora da bi HBZ osnovala svoje podružnice po drugim kontinentima gdje ima veći broj

našeg svijeta. Ne znam razloga zašto te zamisli nisu uspjele.

Ja sam duboko uvjeren da bi mi mogli bez velikih poteškoća osnovati našu Hrvatsku Banku, recimo u Njemačkoj.

U Evropi živi više stotina tisuća Hrvata. Više-manje svi se nalaze u radnom odnosu. Samih radnika iz Domovine ima oko 300 tisuća. Koji radnik ne bi radije ulagao svoj novac u SVOJU banku, nego ga povjerio strancu? Koliko bi to bila blagodat za naše ljude, kad bi mogli od svoje banke dobivati kredite i tako se financijski podizati te vedra čela gledati u budućnost.

Jedno želim kod ovih misli naročito istaknuti: naša Banka imala bi za svoj cilj samo i isključivo ekonomski karakter, ni u kojem slučaju pak politički. Ona bi trebala biti općenarodna svojina, a nikako svojina političkih grupa ili ideja! Zar ne bi i to bio važan korak integracije svih Hrvata?

Kad nismo na političkom polju uspjeti, nadam se i nadajmo se, da ćemo na ekonomskom, da bi tako naša stara hrvatska riječ došla do punine svog značenja: »Svi za jednoga, jedan za sve«.

I na koncu mojih »Uspomena« kao i iznošenja nekih primjedbi želim dati čitaocu odgovor na zaključak; »Svi vi lijepo pišete, još ljepše pripovijedate, a zašto se nije našlo i onih koji bi šutke organizirano nešto učinili? Ili, lako je to bilo u Domovini organizirati, kako ćeš ovdje gdje smo rasijani i nitko ne zna gdje i tko«? I tako dalje. Rekao sam da ni tada nije išlo lako. Gorka je istina da u naše apokaliptičko doba sve je manje idealista, k tome geografske poteškoće. Svaki će čitalac dobiti najbolji odgovor po tome, dali će koja i kako će koja hrv. novina reagirati na ovu knjižicu, tko je, a tko nije prijatelj hrv. radniku i seljaku na djelu.

Spomenuo sam oduzimanje crkvenog poreza. Crkva je uvijek spominjala »Laički apostolat«. Zašto ta ista crkva nije omogućila istima neovisnu centralu? Recimo u Švicarskoj? (ako je Vatikan vezan uz Beograd). Dakle mi plaćamo porez crkvi da nas ne povezuje, mi čitamo hrv. štampu da nas razdvaja. Jer ako bi se spojilo dvojicu laika i samo jednog Hasu Burzića, hrv. radništvo ne bi bilo više objekt pljačke, nego ravnopravan subjekt, suodlučivanja svoje sudbine.

SADRŽAJ

UVOD	7
PREGLED ZBIVANJA RADNIČKOG POKRETA U EUROPI	9
SOCIJALNA SLIKOVNICA JEDNOG STOLJEĆA	12
STOLJETNA BORBA HRVATSKOG NARODA	20
RAZVITAK HRVATSKOG RADNIČKOG SAVEZA	24
SJEĆANJA IZ BORBE	39
SJEĆANJA IZ DANA PORAZA I NOVE OKUPACIJE	45
HRVATSKI RADNIK U STRANOM SVIJETU	56

